

Pusztai Gábor:

**„... fogadtatásuk szívélyes volt...”
Holland hadifoglyok Magyarországon a második
világháborúban**

BEVEZETÉS

A második világháború 1939. szeptember 1-i kitörése a hollandoknak nem okozott nagy megrázkódtatást. Mindenki arra számított, hogy Hollandia csakúgy, mint az első világegészkor semleges állam marad. A két világháború közötti időszak a hollandok számára gazdaságilag nem volt sikeres. Az első világháború utáni lassú konszolidációt követő gazdasági gondok az 1929-es világgazdasági összeomlásban csúcspontot értek el. A válság a holland gazdaságot rendkívül érzékenyen érintette. A munkanélküliek száma meghaladta a félmilliót (közel 20%) és a válságból való kilábalás különösen nehézkesen ment. A holland gazdaság gyakorlatilag csak a második világháborút követően tudott teljesen konszolidálódni. A harmincas évek nehéz gazdasági körülményei, a magas számú munkanélküli és az általános elégedetlenség nem csak sztrájkokhoz és lázadásokhoz vezetett, hanem a politikai paletta átrendeződéséhez is. A hagyományos szociáldemokrata, konzervatív és liberális pártok mellett feltűntek a szélsőséges politikai pártok is, de igazi népszerűsége sosem tudtak szert tenni. A balszélen a kommunisták (*Communistische Partij van Nederland* = Hollandiai Kommunista Párt) a jobbszélen az Anton Mussert vezette nemzetiszocialisták (1931-től NSB = *Nationaal Socialistische Beweging* = Nemzetiszocialista Mozgalom) érték el mérsékelt politikai sikereket. A kommunisták legsikeresebb éve 1933 volt, mikor a választásokon négy helyet szereztek a 100 fős holland parlamentben. A nemzetiszocialisták 1936-ra országsszerte 52.000 párttagot számláltak és 1935-ben a tartományi választásokon 8%-os sikert könyvelhettek el, melyet soha nem tudtak szabad választásokon megismételni.¹

Hitler hatalomra jutása után kezdetét vette a náci államapparátus kiépítése Hollandia keleti nagy szomszédjánál. Ennek következtében egyre több német állampolgár (mindenekelőtt az üldözöttek, pl. kommunisták és zsidók) szándékoztak Hollandiába áttelepülni. A politikai (főleg kommunista) menekültek miatt különösen nagy volt az aggodalom, mivel

¹ Blom, J. C. Hans– Lamberts, Emiel: *Geschiedenis van de Nederlanden*. Baarn, 2006. 351.

a hollandok attól tartottak, hogy a külföldi (elsősorban a szovjet) kommunista pártok befolyása emiatt megnőhet Hollandiában, amit a konzervatív kormány nem nézett jó szemmel. A visszafogott menekülpolitika másik oka az volt, hogy Hollandia meg akarta őrizni semlegességét, és ennek érdekében került a Németországgal való súrlódásokat. Nem akarták magukra haragítani a nagy szomszéd militáns diktatúráját. A döntésben az is szerepet játszott, hogy a nagyszámú zsidó menekült befogadása esetén félték a holland antiszemitizmus növekedésétől. 1933-ban még kevés korlátozás volt érvényben a bevándorlókkal szemben, a holland hatóságok részéről a lényeg az volt, hogy a menekültek el tudják tartani magukat (vagyis a holland államnak ne kerüljenek pénzbe).² De egy évvel később Hollandiában a menekültek már csak ideiglenesen tartózkodhattak, noha ekkor még mindössze 4200-an voltak.³ Ugyanebben az évben a kelet-európai menekülteket kiutasították az országból, ha a hollandok szerint a visszatéréskor nem állt fenn közvetlen életveszély. Hollandiában ekkor azt, hogy a kiutasított személy német területen azonnal koncentrációs táborba kerülhet, nem tekintették „közvetlen életveszélynek”.⁴ Hollandia tranzit országgént aposztrofálta magát és csak addig akarta befogadni a menekülteket, míg azok hajóra szállnak, és a tengerentúlra (elsősorban Amerikába vagy Palesztinába) emigrálnak. A holland menekülttáborokban (például Westerborkban, amit a németek később gyűjtőtáboroként használtak) ennek megfelelően nem bántak kesztyűs kézzel a menekültekkel. Az 1938-as Anschluss és a Kristályéjszaka következtében rengeteg menekült érkezett a holland határra, számuk 30.000 fő körül mozgott ekkor.⁵ Erre a holland hatóságok nem voltak felkészülve és a problémát úgy oldották meg, hogy 1938 decemberében lezárták a holland határt, vagyis nem fogadtak több menekültet. Az akkori holland igazságügyminiszter szerint a menekültek „nemkívánatos személyek” voltak az országban.⁶ A menekültek miatt Hollandiában voltak feszültségek, de

² Busser, Annemarie: *Vreemdelingenbewaring: verspilde tijd*. In: *Tijd en Asiel. 60 jaar vluchtelingenverdrag*. Szerk. Ashley–Karin Zwaan, Deventer, 2011. 11.

³ Lans, Jos van der: *Vooroorlogs vluchtelingenbeleid niet antisemitisme*. = *Tijdschrift voor sociale sector*. 1988. 4. sz. 36–37. (Továbbiakban: Lans, 1988.)

⁴ A holland igazságügyminiszter Carel Goseling (1891–1941) tette ezt a kijelentést 1938. május 7-én. A sors iróniája, hogy maga Goseling is a buchenwaldi német koncentrációs táborban halt meg. Lásd: Lans, 1988. 37.

⁵ Veenhof, Herman: *Wij kunnen geen vreemdelingen gebruiken*. = *Nederlands Dagblad*, 1989. 6. Ezt erősíti Jaap ter Haar adata is, miszerint ekkor 25.000 zsidó és 8.000 politikai menekült érkezett Hollandiába. Lásd: Haar, Jaap ter: *Geschiedenis van de Lage Landen*. Weesp, 1985. 553.

⁶ Lans, 1988. 36–37.

a holland társadalom még 1938-ban sem számolt azzal az eshetőséggel, hogy háború esetén országuk hadszíntérré változhat. Az emberek szemében a semlegesség magától értetődő volt. Hollandiában, Európa más országaitól eltérően a háború fogalma egy távoli emlék volt csupán, hiszen utoljára Napóleon idején voltak harci cselekmények holland területen.

A hitleri Németország 1940. május 10-én hadüzenet nélkül támadta meg a semleges Hollandiát. A holland hadseregnek esélye sem volt a németekkel szemben. Rotterdam bombázását követően a hollandok megadták magukat, a Wehrmacht öt nap alatt elfoglalta az országot és elkezdődtek a megszállás évei. A németek polgári közigazgatást vezettek be, mert Hitler úgy tekintett a hollandokra, mint germán testvérnépre és meg volt róla győződve, hogy megnyerhetőek a nemzetiszocialista eszmék számára. A politikai pártokat (az NSB kivételével) betiltották, a parlament működését felfüggesztették, cenzúrát vezettek be és az osztrák Arthur Seyss-Inquart (1892–1946) lett a megszállt Hollandia első számú vezetője, a *Reichskommissar*. A megszállt Hollandiában a németek fokozatosan átálltak a náluk már 1935-óta érvényes nürnbergi törvények szellemében a zsidók faji alapú diszkriminálására, kirekesztésére, üldözésére. 1940 novemberében, a megszállást követő hatodik hónapban minden zsidó alkalmazottat elbocsátottak az állami szolgálatból. 1941 januárjában minden zsidónak regisztráltatnia kellett magát. A zsidókat ért diszkrimináció ellen a hollandok február 25–26-án több városban (Amszterdamban, Utrechtben, Haarlemben, Zaandamban, Hilversumben, Bussumban, Weespben, Velsenben és Muidenben) sztrájkjal tiltakoztak. Ez a „Februári Sztrájk” (*Februaristaking*) volt a megszállt Európában az egyetlen, tömeges, zsidó polgárok melletti kiállítás. A német megszállók erőszakkal törték meg a sztrájkot, melynek holland részről kilenc halálos áldozata és 24 súlyos sebesültje volt. 1941 májusától zsidó orvosoknak és ügyvédeknek csak zsidó pácienseik, illetve megbízóik lehettek, közintézményeket (mozi, színház, uszoda, park stb.) zsidók nem látogathattak. 1942 májusától a sárga csillag viselése kötelező volt és megkezdődött a zsidók deportálása is. Az 1940-ben Hollandiában élő 160.000 zsidóból hozzávetőlegesen 140.000 volt holland állampolgár. Közülük több, mint 120.000 személyt deportáltak. Azok közül, akiket a német koncentrációs táborokba szállítottak, csupán néhány ezer ember élte túl a borzalmakat, a többiek nem tértek vissza. Mintegy 20.000 holland zsidónak sikerül ugyan elbújni, de közülük is csaknem 10.000-et később letartóztattak a németek.⁷ A német hatóságok minden egyes bujkáló zsidó feladásáért 7

⁷ Uo. 574.

guldent és 50 centet fizettek a bejelentőnek.⁸ Úgy tűnik, ez elegendő motiváció volt. A holland hivatali apparátus, rendőrség és vasúti személyzet (a megszállás első éveiben mindenképpen) együttműködött a megszállókkal a zsidók felkutatásában, letartóztatásában és deportálásában is. Adolf Eichmann (1906-1962) a háború után a hollandiai zsidóüldözéssel kapcsolatban azt mondta, hogy „minden úgy ment, mint a karikacsapás”.⁹ A hollandiai zsidók 75%-a nem élte túl a második világháborút. Ez nemzetközi összehasonlításban az egyik legrosszabb arány Nyugat-Európában (Belgiumban 40%, Norvégiában 40%, Franciaországban 25%, Olaszországban 16%, Dániában 2%).¹⁰ Csak Kelet-Európában volt hasonló pusztítás.

A németek a teljes holland társadalom ellenőrzését szerették volna elérni. Ennek érdekében minden egyesületet betiltottak, csak náci szervezetek működhetek az országban. A művészeti élet szigorú ellenőrzése céljából létrehozták az úgynevezett Kulturális Kamarát (*Kultuurkamer*). Minden művésznek (íróknak, költőnek, zenésznek, színésznek, előadóművésznek stb.) aki művészeti tevékenységéből élt, kötelező volt a belépés. Aki nem volt tag, nem léphetett fel nyilvánosan, illetve nem publikálhatott. A belépéshez ki kellett tölteni egy „árja nyilatkozatot” is, melyben az illető kijelentette, hogy nincsenek zsidó felmenői. A holland írók nagy része megtagadta a belépést. A németek a háború előrehaladtával és a készletek csökkenésével a holland polgári lakossággal szemben is egyre szigorúbb intézkedéseket hoztak. Nem lehetett benzínhez jutni, minden állampolgárnak be kellett szolgáltatnia a kerékpárját és később a rádióját is, az élelmiszerhiány miatt bevezették a jegyrendszert. A holland társadalom nagy része a megszállás alatt passzív magatartást mutatott. A lényeg a kiváras, a túlélés volt. A lakosság aktív része egyrészt a kollaboránsokból állt, (több mint 100.000 NSB tag, 25.000 önkéntes volt a holland SS tagja,¹¹ valamint a németekkel együttműködő hivatalnokok, rendőrök, vasutasok, mintegy 450.000 fő) másrészt az ellenállás tagjaiból, akik aktívan harcoltak a megszállók ellen vagy zsidókat bújtattak, összesen 45.000 fő. Az ellenállásban Hollandiában élő magyarok is részt vettek, mint Bánki Ödön (1903–1978) orvos, Tarnóczy Imre vagy Baracs

⁸ Uo. 574.

⁹ Wiedemann, Erich: Frau Antje in den Wechseljahren. = *Der Spiegel*, 1994. 9 sz. 172–184.; Wiedemann, Erich: *Unser Mann in Timbuktu*. Ebook, Copenhagen, 2016.

¹⁰ Mak, Geert: *De eeuw van mijn vader*. Amsterdam–Antwerpen, 2000. 271.

¹¹ Ezzel a hollandok a legnagyobb számban képviseltették magukat az SS-ben a megszállt országok polgárai közül. Roekel, Evertjan van: *Nederlandse vrijwilligers in de Waffen-SS en de collectieve herinnering*. = *Biografie Bulletin* 21, 2011. 21. sz. 72.

Sándor (1900–2002) újságíró. Hollandia a háború utolsó évében intenzív harci cselekmények színterévé vált. A szövetségeseknek az arnhemi Rajna-híderért folytatott sikertelen küzdelme (*Market Garden* hadművelet 1944 szeptemberében) és az ezzel egy időben meghirdetett vasutas sztrájk, hogy a németek ne tudják mozgatni csapataikat, valamint a tény, hogy az ország déli részét a szövetségesek 1944–45 telére felszabadították és ezzel a limburgi szénbányákkal megszűnt a kapcsolat, ergo nem volt fűtőanyag, azt eredményezte, hogy a háború legsúlyosabb hónapjai köszöntöttek Hollandiára. Nem volt gáz, áram, tüzelő és élelmiszerellátás sem. A nagyvárosokban az emberek éheztek és fáztak, ezért megették a kutyákat, macskákat, virághagymákat és a nyers cukorrépát, kivágták tüzelőnek a parkok fáit, felszedték a villamosok talpfáit, illetve tömegesen indultak el gyalog vidékre, hogy a falusi lakosságtól, akiknek volt élelmiszerük, ékszerekért, ruhákért, vagy bármi másért ételt cseréljenek. Az „éhezés tele” (*hongerwinter*) országszerte körülbelül 30.000 áldozatot követelt. Hollandiát 1945. május 5-én szabadították fel a szövetséges brit, kanadai és lengyel csapatok.

HOLLAND HADIFOGLYOK BUDAPESTEN

1945. április 14-én az isztambuli holland követ, Philips Visser (1882–1955) üzenetet küldött az akkor még Londonban székelő holland kormány külügyminiszterének, Eelco van Kleffensnek (1894–1983). Az üzenetben Visser jelentette, hogy a budapesti holland főkonzulátus vezetője, J. P. Ph. Fledderus (1870–1946) április 3-án Isztambulba érkezett, és jelentést tett a Budapesten tartózkodó, szökött holland hivatásos katonatisztekéről, akiknek egy Stanislau melletti német hadifogolytáborból sikerült megszökniük:

„1943 folyamán érkezett az első menekült, G. van der Waals hadnagy, a lengyelországi Stanislauban lévő táborból. Magyar katonai részről a hadnagyot ideiglenesen internálták. Nem sokkal később jött a második menekült, W. Püchel, majd 1943 végén 10 szökött katonatiszt érkezett, akiknek egy másik, németországi hadifogolytáborba való átszállítás közben sikerült megszökniük. A holland katonatisztek Magyarországon kedvesen fogadták és egy idő után engedélyezték nekik, hogy szabadon mozoghassanak Budapesten.”¹²

¹² Az isztambuli holland nagykövet levele a londoni holland kormány külügyminiszterének, 1945. április 14. Nationaal Archief Den Haag (Továbbiakban: NADH), Hollandia, Nummer toegang: 2. 05. 80, Ministerie van Buitenlandse Zaken te Londen, Inventarisnummer: 1429.

A németül Stanislaunak nevezett település egykor az Osztrák-Magyar Monarchiához tartozott (lengyel nevén Stanisławow, oroszul Sztanyiszlav), majd 1919-ben Lengyelország, 1939-ben a Szovjetunió része lett, 1941-ben német megszállás alá került, ma Ukrajna dél-nyugati részén fekszik és az ukrán költő, Ivan Jakovics Franko (1856–1916) után 1962-ben keresztelték át Ivano-Frankivszkra. Ma 240.000 lakosú város, de a háború előtt főleg lengyelek, zsidók, ukránok és németek által lakott hatvanezres település volt. A második világháború idején a németek a terület megszállását követően itt több tábort alakítottak ki. Tömegesen gyilkoltak meg itt lengyel és magyar zsidókat, valamint lengyel értelmiségieket is.¹³ A németek a város mellett hadifogolytábort is létesítettek. A holland hadifoglyok egy részét, mintegy 2000 katonatisztet itt helyezték el, a *Mannschafts-Stammlager* (röviden: *Stalag*) 371-es táborban. Maga a tábor a város szélén álló régi kaszárnyaépületben volt, melyet 5 méter magas kőfal vett körül, a fal előtt egy 5 méter széles járőrút vonal, majd 2,5 méteres szögesdrótkerítés volt, a sarkokon géppuskákkal felszerelt őrtornyok helyezkedtek el.¹⁴

A Hollandia kapitulációját követően hadifogságba esett kb. 20.000 holland katonát dél-német hadifogolytáborokban helyezték el, majd júniusban a dán, norvég és flamand hadifoglyokhoz hasonlóan hazaengedték őket.¹⁵ A hivatásos katonatiszteteket azzal a feltétellel engedték el a németek június 15-én, hogy azok becsületszavukat adják, hogy semmilyen módon nem fognak a németek ellen fellépni. Egy erről szóló nyilatkozatot minden egyes tisztnek alá kellett írnia. A tiszték nagytöbbsége alá is írta a nyilatkozatot és ezután egyszerűen haza mehetett, de rendszeresen jelentkeznie kellett a német megszálló hatóságoknál. Az a 69 holland tiszt, akik megtagadták az aláírást (ezeknek több mint a fele a holland gyarmati hadsereg, a KNIL – *Koninkrijk Nederlands-*

¹³ Egyes adatok szerint Stanislauban és környékén 120.000 zsidót gyilkolt meg az SS és az SD. Csúpán egyetlen napon, 1941. október 12-én 12.000 magyar és lengyel zsidót öltek meg itt a németek. 1966-ban indult per Münsterben, a mászárlásokban részt vevő háborús bűnösök, 14 német, köztük az SD akkori vezetője, Hans Kruger ellen, akit összesen 26.000 ember meggyilkolása miatt vádoltak meg. Ugyanebben az évben Bécében is per kezdődött a stanislaui mászárlások miatt. Itt a testvérpár Wilhelm és Johann Mauer került a vádlottak padjára. Lásd: 14 Oud-SD-ers voor de rechter. *Friese Koerier*. 1966. április 19. 9.; Joods getuige kreeg hartaanval tijdens proces in Wenen. *Friese Koerier*. 1966. október 21. 13.; Vijftien SS-ers staan terecht. *Tubantia*. 1966. április 19. 2.; Getuige in proces-Mauer kreeg hartaanval. *Tubantia*. 1966. október 21. 11.

¹⁴ Jong, Leo de: *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel 8. *Gevangenen en gedeporteerden*. 's-Gravenhage, 1978. 140. (Továbbiakban: Jong, 1978.)

¹⁵ Uo. 122.

Indisch Leger – kötelékébe tartozott, akik a német invázió idején véletlenül Hollandiában tartózkodtak), úgy gondolta, hogy a nyilatkozat ellentétes tiszti esküjükkal és annak aláírásával ámulást követnének el. Az aláírás megtagadását követően őket azonnal hadifogolynak minősítették és a szászországi Colditzba,¹⁶ az *Offizierslager* (röviden: *Oflag*) IVC német hadifogolytáborba zárták őket. Colditz a Wehrmacht (és nem az SS) fennhatósága alá tartozott és a németek mindvégig tartották magukat a genfi egyezményhez, így a bánásmód a körülményekhez képest jónak volt mondható.¹⁷ A legjobb elbánásban a brit és az amerikai tisztek részesültek. A legmostohábban az orosz, lengyel és más kelet-európai katonákkal bántak a németek. A francia és a holland hadifoglyok helyzete valahol a kettő között volt.¹⁸ Mindazonáltal Colditzban gyűjtötték össze a nehezen kezelhető, „izgága” hadifogoly tiszteket, akikről a németek tudták, hogy szökést kíséreltek meg, terveznek vagy segítettek elő. A colditzi várban a hollandok mellett francia, lengyel, brit és belga tiszteket tartottak fogva.¹⁹

A nyilatkozatot aláíró és így otthonukba hazatért holland katonatisztek közül, a németeknek tett ígéretük ellenére, többen is részt vettek a holland ellenállási mozgalomban, ami persze felbőszítette a megszállókat. Ezért 1942. május 15-én a németek az összes Hollandiában tartózkodó hivatásos holland katonatisztet felszólították, hogy jelenjenek meg egy megadott laktanyában ellenőrzés céljából. A hollandok nem gyanakodtak, hiszen 1941-ben is kaptak ilyen felszólítást, melynek eleget téve elmentek az ellenőrzésre, ott meg kellett adniuk a lakcímüket, majd hazaengedték őket. Most azonban máshogy történtek a dolgok. A megjelent mintegy kétezer holland tisztet²⁰ a németek hadifoglyoknak nyilvánították, és németországi hadifogolytáborokba szállították.²¹ Stanislau volt a legnagyobb holland hadifogolytábor, mely az akkori (a második bécsi döntés értelmében visz-

¹⁶ A colditzi hadifogolytáborról a BBC 1972–74 között *Colditz* címmel egy 28 részes tévéfilmsorozatot forgatott, melyet Hollandiában is nagy sikerrel mutattak be.

¹⁷ A 13.000 holland hadifogolyból a háború alatt összesen 300–400 katona vesztette életét, elsősorban betegségek és a szövetségesek bombázásainak következtében. Több mint 2000 holland hadifoglyot egészségügyi okokból engedtek véglegesen hazatérni a németek. Lásd: Jong, 1978. 122.

¹⁸ Kok, Wim: Duitse officieren maakten we aan de lopende band. *De Stem*. 1975. május 31. 17. (Továbbiakban: Kok, 1975.)

¹⁹ Jong, 1978. 132.

²⁰ Mintegy 240.000 holland katonának volt megjelenési kötelezettsége a német megszálló hatóságoknál, de ezeknek csak töredéke tett eleget a németek felszólításának. Így összesen, négy csoportban (tábornokok, Colditz-csoport, Stanislau-csoport, 1943-as csoport) 13.000 holland katona került német hadifogságba. Lásd: Jong, 1978. 125.

²¹ Kok, 1975. 17.

szacsatolt területeket figyelembe véve) magyar határtól hozzávetőlegesen 60 kilométerre volt. A német őrszemélyzet elsősorban szolgálatra alkalmatlannak nyilvánított frontkatonákból állt. A tábori körülmények a hollandok visszaemlékezései szerint kielégítőek voltak, a bánásmód a németek részéről korrekt, az ellátás egyhangú, de a vöröskeresztes és a Hollandiából érkező csomagoknak köszönhetően bőséges volt.²² Hollandiából 4-8 hetes időközönként rendszeresen érkeztek Stanislauba a 3-5 kg-os vöröskeresztes csomagok.²³ De segélycsomagok érkeztek a táborba Magyarországról is. A magyarok szimpátiája a hollandok iránt a két világháború között a gyermekvonat-akciónak köszönhetően nagyon erős volt és ez a háború alatt sem változott.²⁴ A magyar társadalom nagy része hálás volt a hollandoknak, hogy 1920 és 1930 között több mint 28.000 magyar gyermek pihenhetett Hollandiában befogadó családoknál. De a segélycsomag-akcióhoz kellett a személyes indíttatás is. Az egyik holland hadifogoly, Hendrik van den Bos (1901–1963) százados²⁵ magyar felesége, Csűrös Piroska (1907–1999) levelet írt Hollandiából Budapestre édesapjának, Csűrös István (1870–1947) református lelkésznek és gimnáziumi tanárnak. Ebben arra kérte apját, próbáljanak valamit tenni a Stanislauban raboskodó holland tisztékért. Csűrös István Ravasz László (1882–1975) református püspökhöz fordult, az pedig Szabó Imre (1891–1955) esperest bízta meg a feladattal. A gyülekezetekben gyűjtést rendeztek, de csak szájról-szájra adták tovább a híreket, mivel hivatalos körlevelet az ügyben nem lehetett írni. Nagyon sok élelmiszert és dohányt gyűjtöttek össze, majd felvették a kapcsolatot a Magyar Vöröskereszt igazgatójával Vállay Gyulával, hogy a szállítást meg tudják oldani. Vállayn keresztül ismerkedett meg Szabó Imre egy magyar vöröskeresztes önkéntes nővérrel, aki Galíciába tartó vöröskeresztes vonatoknak volt a parancsnoka. Ő mondta meg, hogy milyen faládákba kell csomagolni az élelmiszereket. A szállítmány rendben megérkezett Stanislauba, a magyar nővér a helyi piacon megvásárolta az összes hóvirágot és azt is a hadifogolytáborba vit-

²² Generaal kijkt terug op zijn Colditz. *De Stem*. 1974. november 29. 21. (Továbbiakban: Generaal kijkt terug op zijn Colditz, 1974.)

²³ Ismeretlen szerző: *Rapport*. Amsterdam, 1947. 13.

²⁴ Jong, 1978. 146.

²⁵ Hendrik van den Bos 1901. július 6-án született a hollandiai Puttenben és a holland hadsereg századosaként esett német fogságba 1942. május 15-én Edeben. Két nappal később érkezett meg a Nürnberg-Langwasser melletti Oflag XIII B hadifogolytáborba és a 31649-es hadifogolyszámot kapta. Innen Stanislauba, a Stalag 371-es táborba szállították 1942. augusztus 8-án, majd 1944. január 17-én átvitték a Neubrandenburg melletti Oflag 67-es táborba. A háború után 1945. május 28-án tért vissza Hollandiába. Utász alezredesként ment nyugdíjba és 62 éves korában hunyt el Amersfoortban.

te, majd szétszította a holland tisztek között.²⁶ Ezt megerősíti a gyalogsági főhadnagy, M. P. Kokje naplója, miszerint 1943. március 25-én 700 magyarországi szeretetsomag érkezett a stanislai hadifoglytáborba, melyeket olyan emberek küldtek, akik egykor a gyermeksegély akció keretében Hollandiában nyaralhattak. Kokje szerint a táborban „magyar hölgyektől” virágokat is kaptak a foglyok. De a csomagokat csak két hónappal később, 1943. május 28-án kapták meg a holland foglyok, melyben cigaretta mellett szárított gyümölcsök (füge, sárgabarack, mazsola), mandula és mogyoró volt.²⁷ A segítségnyújtás eme gesztusa nagy hatással volt a holland tisztekre. Nem feltétlenül a cigaretta és a mazsola hatotta meg őket, hanem az a tény, hogy a magyarok milyen rokonszenvvel viseltetnek a hollandok iránt. Eddig bizalmatlanok voltak a magyarokkal, mint a németek szövetségesével szemben, de a 700 szeretetsomag és a magyar nővér hóvirágai megváltoztatták a véleményüket. A magyarok szimpátiája, valamint a magyar határ közelsége is csábítóan hatott a szökni vágyó holland tisztekre. Az egyik holland fogoly, Van der Waals hadnagy is ezek közé a tisztek közé tartozott. Van der Waals éppen szigorított magánzárában töltötte kéthetes büntetését, mivel több társával együtt megpróbált a tábor kerítése alatt alagutat ásni, de még az alagút elkészülte előtt (mely ekkor már több mint 20 méter hosszú volt) a német őrk felfedezték a járatot és meghiúsították a szökést. A szökési kísérletért Van der Waals 1943. március 13-án szigorú büntetést kapott.²⁸ Éppen a szigorított utolsó napjait tölthette, mikor a magyar vöröskeresztes csomagok a vasútállomásra teherautón megérkeztek a táborba. Cellája a főbejárat közelében volt, így láthatta a csomagok kirakódását, a magyar nővéreket és a virágokat is. Ekkor határozta el, hogy ha sikerül megszöknie a táborból, akkor a magyar határ felé fog próbálkozni.²⁹ Mint később látni fogjuk, nem eredménytelenül.

²⁶ Macskásy Pál: „...a sötétség tenger árja ellen...” Holland menekültek Magyarországon a második világháború alatt. In: *Hollandból magyarra. Kulturális történelmi tanulmányok és szemelvények*. Szerk. Bernáth István, Bp., 1986. (Továbbiakban: Macskásy, 1986.) 189–222.; Weer komen Hongaarse kinderen naar Nederland. *De Nederlander*. 1948. július 28. 2.

²⁷ Kokje, M. P.: *Dagboek krijgsgevangenschap vanaf 15 mei 1942 tot 31 mei 1945 M. P. Kokje Kgf: 30105*. Online: [Krijgsgevangen.nl](https://krijgsgevangen.nl), <https://usercontent.one/wp/krijgsgevangen.nl/wp-content/uploads/2021/08/Dagboek-Kokje-11-05-2020.pdf> – 2022. december 20.

²⁸ Bewerking J.G.M. van Hoppe: *Dagboek van Eerste-Luitenant M.P. van Hoof Krijgsgevangene No.31549*. 40. lásd online: [Krijgsgevangen.nl](https://krijgsgevangen.nl), https://usercontent.one/wp/krijgsgevangen.nl/wp-content/uploads/2021/08/Dagboek-MP_van_Hoof_online.pdf – 2022. december 20. (Továbbiakban: Hoppe.)

²⁹ Macskásy, 1986. 201.

A holland foglyok alapvetően unatkoztak, mivel egész nap semmi dolguk sem volt, a tiszteket a genfi konvenciók értelmében nem lehetett dolgoztatni. Ezért kórust, zenekart (a Vöröskereszten keresztül kaptak hangszereket, vagy helyben vásárolták őket), amatőr színjátszó egyletet, vonósnegyest alakítottak, sportoltak, kurzusokat (pl. japán, maláj, orosz nyelvi kurzusokat), előadásokat szerveztek, és sokat olvastak (már az első évben 17.000 könyv érkezett a táborba), valamint a holland tábori lelkészek rendszeres istentiszteleteket tartottak.³⁰ Egy visszaemlékezés szerint a holland foglyok „sokat sportoltak, hogy ne hízzanak el.”³¹ 1943 júniusában a Colditzban fogvatartott holland tiszteket is Stanislauba szállították.³² A Colditz-csoport már egy edzett, kiváló morállal és szökési tapasztalatokkal rendelkező társaság volt, akik különösen jól tudtak dokumentumokat hamisítani, álkulcsokat készíteni és szökési felszerelést gyártani.³³ A szökési terveket vég nélkül szövögető kreatív parancsnok, minden holland szökevény inspirátora, a szökevények bálványa Machiel van den Heuvel százados volt.³⁴ Van den Heuvel, a holland gyarmati hadsereg (KNIL) tisztje éppen negyven éves volt, mikor fogságba esett, mivel nem volt hajlandó aláírni a nyilatkozatot a németeknek. 1940–45 között hat hadifogolytáborban raboskodott (Soest, Juliusberg, Colditz, Stanislaw, Neubrandenburg, Tittmoning) de ő maga sosem kísérelt meg szökést. A háború végéig hadifogoly maradt és 1945. június 11-én tért haza Hollandiába.³⁵ Van den Heuvel néhány évvel később az Indonéziában dúló gyarmati háborúban (1945–49) esett el.³⁶ A hollandok Stanislauban már a kezdet kezdetén jól szervezettek, fegyelmezettek voltak és mivel szökési kísérletért csak két hét szigorított őrizet járt, ami egy 2x2 méteres magánzárkát jelentett, sok szökést szerveztek. A magánzárka sok fogoly számára nem volt büntetés. Van Amstel hadnagy visszaemlékezése szerint a táborban „soha egy percre sem lehetett egyedül az ember” csak a magánzárkában „és ez számomra sosem jelentett büntetést, inkább

³⁰ Jong, 1978. 141.

³¹ Generaal kijkt terug op zijn Colditz, 1974. 21.

³² Hoffmann, Hans: Vrijuit. *Het vrije volk*. 1975. január 18. 23. (Továbbiakban: Hoffmann, 1975.)

³³ Kok, 1975. 17.

³⁴ Gelder, Henk van: De waarheid over Colditz. *Het Parool*. 1974. november 13. 17. (Továbbiakban: Gelder, 1974.)

³⁵ Lásd a holland hadifoglyok elektronikus adatbázisát online: https://krijgsgevangen.nl/zoekresultaten-21_db_vanaf_juli_1940/ – 2022. december 20. (Továbbiakban: Holland hadifoglyok elektronikus adatbázisa.)

³⁶ Gelder, 1974. 17.

megkönnyebbülést”.³⁷ A szökések persze nem voltak veszélytelenek, hiszen ha a szökevények nem álltak meg az örök felszólítására, a németek lelőtték a menekülni próbálókat. Így mintegy 16 fő nem élte túl a szökési kísérleteket.³⁸

A németek nehezen tudták kordában tartani a foglyokat és a táborot „egy zsák bolhának” nevezték.³⁹ A hollandok minden erőfeszítése és jelentős aktivitása ellenére a sikeres szökések száma alacsony volt. Sikerült például megszöknie 1944. január 11-én az 53 éves Ludovicus A. C. M. Doorman ellentengernagynak,⁴⁰ aki eljutott Romániába, de ott letartóztaták. A legtöbb sikeres szökevény azonban nem Románia, hanem a magyar határ felé vette az irányt.

AZ ELSŐ SZÖKÖTT HOLLAND HADIFOGLYOK MAGYARORSZÁGON

Az első két Magyarországra érkezett szökevény a nagyköveti jelentésben nem szerepel, talán azért, mert ők nem jutottak el Budapestig. A szökevények Gijsbrecht van Amstel tüzérhadnagy, illetve Paul van Stockum hadnagy voltak. Van Amstel 1916. december 16-án született a Holland Indiákon, Tjilatjap (mai neve: Cilacap) városban, Jáva szigetén. 1942. május 15-én, Bredában esett német hadifogságba és innen a németek az Oflag XIII B táborba szállították Nürnberg-Langwasser mellé, ahol a 30718-as hadifogolyszámmal szerepelt a nyilvántartásban. Innen 1942. augusztus 8-án vitték tovább a Stalag 371-es stanislai táborba. Útközben megpróbált megszökni egy társával, kiugrottak a vonatból, de pár nap múlva elfogták őket a németek. Stanislauból egy fogolytársával, az akkor 28 éves Paul van Stockum hadnaggyal 1943. január 25-én szökött meg.⁴¹ Egy olyan őrtoronynál másztak át a fogolytábor falán, melyben nem volt őrszemélyzet és elindultak a Kárpátok felé. Van Amstel beszámolója szerint

³⁷ Kok, 1975. 17.

³⁸ Uilenbroek, Henk: Nederlandse officieren waren Duitsers destijds te slim af. *De Volkskrant*. 1975. február 15. 37.

³⁹ Ezen a címen jelent meg az egykori stanislai holland hadifogoly, Gijsbrecht van Amstel hadnagy könyve is. Lásd: Amstel, G. van: *De zak meg vlooien*. Blaricum, 1975.

⁴⁰ Az isztambuli holland nagykövetnek, a londoni holland kormány hírszerzési főnökének (aan het hoofd van het Bureau Inlichtingen) címzett, 1945. március 24-i levelében, egy bukaresti Dozy nevű mérnök jelentésére hivatkozva tévesen feltételezi, hogy Doorman és Van der Waals együtt szöktek volna meg Stanislauból. Lásd: NADH, Nummer toegang: 2.05.80, Ministerie van Buitenlandse Zaken te Londen, Inventarisnummer: 1429.

⁴¹ Lásd: Holland hadifoglyok elektronikus adatbázisa.

az ukrán lakosság segítőkész volt. El is érték a magyar határt, de itt egy járőr elfogta őket és a holland szökevényeket átadták a németeknek.⁴² „A legrosszabb az volt, hogy megint át kellett kelniük az átokozott Kárpátokon.” – emlékszik vissza Van Amstel hadnagy.⁴³ Február 6-án ismét a stanislai táborban voltak. Az, hogy a magyarok kiadták a szökött hadifoglyokat a németeknek, nem erősítette a bizalmat Magyarország iránt. De alig két hónappal később érkezett a táborba a már említett magyar segélyszállítmány és a hangulat megváltozott. Van Amstel hadnagy egyébként nem adta fel a szökési terveit. A Neubrandenburgba való átszállítása után is szökést tervezett. Társaival fél évig dolgoztak egy 160 méter hosszú alagúton, ami azonban 1944. szeptember 1-jén a heves esőzés miatt beomlott és így azt felfedezték a németek, mielőtt bárki is megszökhett volna.⁴⁴ Van Amstel összesen tizenegyszer próbált megszökni a hadifogságból, ebből kétszer sikerült kijutnia a táborból, de mindkét alkalommal elfogták. Van Amstel végül túlélte a háborút és 1945. május 30-án térhetett vissza Hollandiába.

A nagyköveti jelentésben szereplő holland hadifogoly Gerrit Hendricus Maria van der Waals hadnagy a holland gyarmati hadsereg, a KNIL tisztje volt. Van der Waals 1920. április 24-én született a Holland Indiákon, Jáva szigetén, Surabaja városában és Hollandiában, 1942. május 15-én Ede városában került német hadifogságba. Innen két nappal később érkezett meg a Nürnberg-Langwasser melletti Oflag XIII B számú tiszti hadifogolytáborba, ahol a 32021-es nyilvántartási számot kapta. Három hónappal később, 1942. augusztus 8-án szállították át Stanislauba, ahonnan egy év múlva, 1943. augusztus 21-én szökött meg.⁴⁵ Egy fogolytárs, Van Hoof főhadnagy naplóbejegyzésének tanúsága szerint ez egy meglehetősen forró, nyárutói nap volt (a hőmérséklet árnyékban 35 fok volt)⁴⁶, melyen Van der Waals hadnagy egy társával, a szintén KNIL hadnagy, akkor 25 éves Bernardus Ferdinandus (Ben) Portierral (hadifogolyszáma: 30917) együtt megszökött a táborból. Takarításra kirendelt szovjet hadifoglyoknak ál-

⁴² Marinus Petrus van Hoof naplóbejegyzése szerint Van Amstel nem érte el a magyar határt. A határ előtt 15 km-rel fogták el, vagyis nem a magyar járőr adta át a németeknek. Lásd: Hoppe, 38.

⁴³ Hoffmann, 1975. 23.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Lásd: Holland hadifoglyok elektronikus adatbázisa.

⁴⁶ Hoppe, 40.

cázták magukat és az ór egyszerűen kiengedte őket a kapun.⁴⁷ Portiert két nappal később a németek elfogták és visszavitték a stanislaui táborba. 1944. január 17-én szállították át egy másik hadifogolytáborba, az Oflag 67-be, a Berlintől északra fekvő Neubrandenburgba. Hogy Portier hadnagy túlélte-e a háborút és visszatért-e hazájába, arról sajnos nincs adat.⁴⁸ Azt viszont tudjuk, hogy Van der Waals öt nap gyaloglás és 100 km megtétele után az 1225 méter magas, nehezen járható Panter-hágónál átkelt a Kárpátokon és sikeresen elérte a magyar határt.⁴⁹ Itt vették őrizetbe a magyar határőrök. A magyar határőrség részéről a fogadtatás szívélyes volt. Ahogy a nagyköveti jelentésből kiderül, a holland hadnagy bőséges élelmet és pénzt kapott, hogy vonattal eljuthasson Budapestre.⁵⁰

A szintén Stanislauban raboskodó holland százados, Johannes Beaumont⁵¹ híradásából tudjuk, hogy a szökevényeket hogyan segítették a táborban maradt társaik. Egy életnagyságú babát készítettek (élethű arccal, szemmel, egyenruhába öltöztetve), melyet a szökést követő minden sorakozóra (naponta négy alkalommal) magukkal vettek, a sorban közrefogták, mintha csak a baba is egy lenne a fogolyok közül, így a németek a babát is beleszámolták a létszámba.⁵² Négy nap elteltével már nem vitték ki magukkal a babát, mert úgy gondolták, hogy a szökevénynek ekkorra már elegendő előnye van üldözőivel szemben, akik persze csak ekkor vették észre a szökést. Beaumont százados elmondása szerint a szökevény így „a Kárpátokon átkelve, ép bőrrel elérhette Magyarországot”.⁵³

⁴⁷ Macskásy, 1986. 202.; Hoppe, 50.

⁴⁸ Lásd: Holland hadifoglyok elektronikus adatbázisa.

⁴⁹ Macskásy, 1986. 202.

⁵⁰ Az isztambuli holland nagykövet levele a londoni holland kormány külügyminiszterének, 1945. április 14. NADH, Nummer toegang: 2. 05. 80, Ministerie van Buitenlandse Zaken te Londen, Inventarisnummer: 1429.

⁵¹ Johannes Josephus Antonius Beaumont, aki 1898. február 18-án született a hollandiai Urmondban, Bredában esett hadifogságba 1942. május 15-én. Először a Nürnberg-Langwasser melletti Oflag XIII B táborba került, ahol a 30821-es hadifogolyszámot kapta, majd 1942. augusztus 8-án szállították át a Stanislaui melletti Stalag 371-es táborba. Innen 1944. január 17-én került az Oflag 67-be Neubrandenburg mellett. Beaumont százados túlélte a háborút és 1945. május 29-én tért vissza Hollandiába. Lásd: Holland hadifoglyok elektronikus adatbázisa.

⁵² A hollandok tulajdonképpen két babát készítettek, melyeket a német költő, Wilhelm Busch (1832–1908) népszerű rajzfigurái után Maxnak és Moritznak neveztek el. Max volt a használatban lévő baba, Moritz volt a tartalék. Lásd: Gelder, 1974. 17.

⁵³ Beaumont, J. J. A.: Pop gaat voor man door. *De Volkskrant*. 1954. július 17. 10.

Van der Waals 1943. szeptember 1-én érkezett Budapestre, ahol a svéd nagykövetségtől kapott anyagi támogatást (amit a svédek persze később tovább számláztak a hollandoknak)⁵⁴, ugyanis Hollandia német megszállását követően a legtöbb európai országban a svédek látták el a hollandok diplomáciai képviselőjét.⁵⁵ Ennél többet a svédek nem nagyon tudtak tenni a holland hadnagyért, és azt tanácsolták neki, menjen a lengyel katonák Sváb-hegyi táborába, ott talán tudnak neki segíteni. Másnap a lengyelek tanácsára Van der Waals felkereste a francia katonai attasét, aki 1000 pengőt adott neki a szükséges kiadásainak fedezésére. Ugyanezen a napon, egy Budapesten élő holland család hívta meg magához a hadnagyot és ellátták minden szükséges holmival. Másnap a holland család azzal a kéréssel fordult a magyar hatóságokhoz, hogy ne küldjék Van der Waals hadnagyot a balatonboglári lengyel-francia internálótáborba, ahogyan azt tervezték, hanem engedélyezzék neki, hogy Budapesten maradjon. Ezt a magyar hatóságok engedélyezték, így a holland hadnagy Budapesten maradt és formálisan a zugligeti katonai internálótábor lakója volt. Mivel személyes iratai nem voltak (csupán egy igazolása volt a Delfti Egyetemtől, hogy az 1941–42-es tanévre hallgatóként beiratkozott), Van der Waals szeptember 11-én felkereste Clinge Fledderus budapesti holland főkonzult, aki holland útlevelet állított ki számára.⁵⁶ A holland hadnagy Szabó Imre esperes jóvoltából a Kálvin tér 8. szám alatt lakott egy vendégszobában és munkát is kapott Budapesten, a Lorilleux Ch. és Társa nyomdafestékgyárban.⁵⁷ A londoni emigráns holland kormány mindeközben azt tervezte, hogyan tudnák kimenekíteni Van der Waals hadnagyot Budapestről és hogyan juthatna el Londonba. A holland gyarmatügyi minisztérium részéről a katonai ügyekért felelős H. W. J. Verniers van der Loeff azzal a kéréssel fordult

⁵⁴ Lásd erről a holland külügyminisztérium 1944. január 21-én kelt levelét a holland hadügyminisztériumnak. Lásd: NADH, Nummer toegang: 2. 05. 80, Ministerie van Buitenlandse Zaken te Londen, Inventarisnummer: 1429.

⁵⁵ A londoni holland kormány 1941 áprilisában szakította meg diplomáciai kapcsolatait Magyarországgal. Kersten, Albert: *Buitenlandse Zaken in ballingschap. Groei en verandering van een ministerie 1940–45*. Alphen aan de Rijn, 1981. 132.

⁵⁶ Clinge Fledderus 3831/1164 számú, 1943. szeptember 11-i jelentése. Lásd: NADH, Nummer toegang: 2. 05. 80, Ministerie van Buitenlandse Zaken te Londen, Inventarisnummer: 1429.

⁵⁷ Schandl, Catherine Eva: *Swedish Gold*. s. 1., 2011. (Továbbiakban: Schandl, 2011.) 26. A Lorilleux gyárat Pierre Lorilleux alapította Franciaországban, 1818-ban, a budafoki gyárat 1907-ben létesítette a cég (ma Budacolor Nyomdafestékgyár). 1933-ban hat holdas területe volt, és ötven ember dolgozott itt. Lásd: *Magyar Grafikai Almanach*, 1933. 187–190.

a külügyminiszterhez, hogy az ankarai holland követ tegyen meg mindent Van der Waals Törökországba menekítéséért, ahonnan a holland hadnagynak Ausztráliába kellett volna mennie és jelentést tennie a stanislaui szökésről.⁵⁸ Van der Waalsnak azonban az volt a terve, hogy Budapestről Jugoszláviába utazik tovább, ahol csatlakozni szeretett volna Tito partizánjaihoz, de erről lebeszéltek. Ezért Budapesten maradt és várta a londoni holland kormány utasításait.⁵⁹ A svéd követségen keresztül a holland kormánytól 12,50 pengő napidíjat kapott, így megélhetése biztosítva volt.⁶⁰

A szökevény katonatiszt felkarolásában fontos szerepet játszott a Magyar Philips Művek Rt. Budapesten lakó holland igazgatója, Lolle Smit (1892–1961) is. Smit az északnyugat-hollandiai Sneekben született, Frízföldön, 1892. augusztus 25-én, kereskedelmi és járműipari tanulmányokat végzett Hágában, majd évekig Birminghamban dolgozott. Az első világháború után a General Motors hollandiai képviselője volt, majd az ő tanácsára alapított gyárat a cég Németországban. Smit 1926-tól Hamburgban majd Berlinben dolgozott a General Motorsnak, ahol értékes kapcsolati hálót épített ki a német üzleti, politikai és katonai elit képviselőivel. 1929-től a hamburgi Hudson gyár igazgatója volt és egyúttal a cég középkelet-európai exportigazgatójának nevezték ki. Miután Németország 1936-tól nem vásárolt amerikai járműalkatrészeket, a General Motors, Hudson és Chrysler gyárak Németországban bezártak. Smit ezután huzamosabb ideig az Egyesült Államokban tartózkodott, majd 1937-ban vállalt pozíciót az eindhoveni Philips konzernnél. Első feladata az volt, hogy a Philips törökországi gyárát kellett átszerveznie, majd 1938-ban a romániai Philips Művek igazgatója lett. 1939-ben, nem sokkal a háború kitörése előtt nevezték ki a Philips konzern kelet- és dél-európai vezetőjének. Hollandia német megszállását követően az eindhoveni Philips elektronikai cég német fennhatóság alá került. Elsősorban rádiókat, rádióalkatrészeket és elemlámpákat gyártottak, melyek a német hadviselés számára igen fontosak voltak. A britek ezért 1942. december 6-án bombázták a gyárat. A termelés egy részét a németek ezután

⁵⁸ H. J. W. Verniers van der Loeff vezérőrnagy 1944. január 28-i levele a külügyminiszterhez. Lásd: NADH, Nummer toegang: 2.05.80, Ministerie van Buitenlandse Zaken te Londen, Inventarisnummer: 1429.

⁵⁹ Az isztambuli holland nagykövetnek, a londoni holland kormány külügyminiszteréhez írott, 1944. január 31-i levele. Lásd: NADH, Nummer toegang: 2. 05. 80, Ministerie van Buitenlandse Zaken te Londen, Inventarisnummer: 1429.

⁶⁰ H. J. W. Verniers van der Loeff vezérőrnagy 1943. november 4-i levele a külügyminiszterhez. Lásd: NADH, Nummer toegang: 2. 05. 80, Ministerie van Buitenlandse Zaken te Londen, Inventarisnummer: 1429.

koncentrációs táborokba helyezték át: először a hollandiai Vughtbe, később Dachauba és Auschwitzba.⁶¹ Egy 1949-es holland újsághír szerint a Philips eindhoveni német vezetése Smitet a háború alatt elbocsátotta, ő ennek ellenére a helyén maradt és tovább dolgozott, azonban ez nem túl hihető.⁶² Nagy valószínűséggel a németek tudtával és beleegyezésével, sőt kívánságára lett Smit 1941-ben a budapesti Magyar Philips Művek Rt. igazgatója. Smit tizenkét évig dolgozott Berlinben és Hamburgban, kifejezetten jó német kapcsolatai voltak, valamint kifogástalanul beszélt németül. Jól ismerte a délkelet-európai régiót is és kiváló kapcsolati hálójával rendelkezett. Ráadásul a német felügyelet alatt álló holland konzern hadiipari szempontból nagyon fontos volt. Nem valószínű, hogy ilyen fontos pozícióban a helyén maradhatott volna egy egyébként elbocsátott igazgató. A németek olykor kételkedtek Smit lojalitásában és volt, hogy próbára tették. Bukaresti lakásában a német és a román hatóságok rajtaütésszerű házkutatást tartottak, de nem találtak semmit. Miután Smit kiállta a próbát, már maga Göring is bizalmába fogadta.⁶³ Smit azonban nem egy szokványos üzletember volt, hanem „Peters” fedőnév alatt a brit titkosszolgálat, a SIS (Secret Intelligence Service) ügynöke.⁶⁴ Ő volt az, aki lerakta egy SIS hálózat magyarországi alapjait.⁶⁵ Smit ismerte a lengyel és francia menekült katonák szervezeteit és a lengyel hírszerzést Budapesten, figyelte a németek csapatmozgásait, értékes információt szállított a német fegyvergyártási programokról, valamint segítette a német hadifogolytáborokból Magyarországra szökött szövetséges katonákat is.⁶⁶ Ezek közül talán a legismertebb a brit hadseregben szolgáló dél-afrikai alezredes, Charles Telfer Howie (1905–1993) esete, aki Van der Waals hadnagyon keresztül került kapcsolatba Smittel. Howie 1942-ben esett német hadifogságba Tobruknál, és először olaszországi táborokban, majd a sziléziai Stalag VIII B német hadifogolytáborba került

⁶¹ Eindhoven a szövetségesek 1944. szeptember 18-án szabadították fel. A németek másnap lebombázták a Philips gyárat és a város nagy részét, melynek során 227 ember vesztette életét.

⁶² De nieuwe directeur der exportbevoording. *Heereveense Koerier*. 1949. szeptember 8. 1.

⁶³ McKay, C. G.: A friend indeed – The secret service of Lolla Smit. 6. Online: Raoul Wallenberg, https://www.raoulwallenberg.net/wp-content/files_mf/1288788709Lolle-Smit.pdf – 2022. december 29. (Továbbiakban: Mckay.)

⁶⁴ Uo. 3.

⁶⁵ Ritter László: Szöktetés a szerájból? = *Rubicon* 28, 2017. 5. sz. 62–63. (Továbbiakban: Ritter, 2017.)

⁶⁶ McKay, 6.

Lamsdorfba (ma Łambinowice Délnyugat-Lengyelországban). Innen szökött meg 1943-ban a magyar Weinstein Tiborral, aki még a harmincas években emigrált Palesztinába, jelentkezett a brit hadseregbe és Krétán esett német fogságba. Hamis papírokkal felszerelve jutottak el Bécsen keresztül Magyarországra, ahol Howie jelentkezett a hatóságoknál, hivatalosan internálták, de szabadon mozoghatott Budapesten.⁶⁷ 1944. március 19-e után a magyar kiugrási kísérletet előkészítő csoporttal került kapcsolatba, többször találkozott Horthyval, majd 1944 szeptemberében Náday István (1888–1954) nyugalmazott vezérezredessel, Horthy különmegbízottjával, Olaszországba repült. Náday feladata az volt, hogy tárgyaljon a szövetségesekkel a magyar fegyverszüneti lehetőségekről.⁶⁸ Kállay Miklós miniszterelnök visszaemlékezései szerint Howie dolgozta ki azokat a katonai terveket, miszerint Magyarországot angol légideszant egységek szállták volna meg, hogy azután a magyar hadsereggel együtt és egy népfelkelés támogatásával támadjanak a németekre.⁶⁹ Howie jelenléte illetve kijuttatása a németek által megszállt Magyarországról egyrészt igazolása lehetett a magyar tárgyaló fél angolbarátságának, illetve gesztus a szövetségesek felé, hogy a kormányzó körüli nyugatbarát politikusok hazaségítik a legmagasabb rangú brit hadifoglyot Magyarországról ezzel is nyomatékot adva terveik komolyságának. A tárgyalások egyébként, mint köztudott, eredménytelenek voltak.

Smit lánya, Berber (Barbara) szoros, mondhatni intim kapcsolatot ápolt Raoul Wallenberggel és közreműködött embermentő akcióiban.⁷⁰ A holland katonatisztek egy része nagy valószínűséggel Smiten keresztül került kapcsolatba a brit titkosszolgálattal. 1944. március 19. után minden megváltozott. A német megszállást követően a szövetséges hadifoglyoknak, így a hollandoknak is bujkálniuk kellett. Egy részük az Üllői út 71 szám alatti házban talált menedéket,⁷¹ a Magyar Földtani Intézet főgeológusának, majd igazgatóhelyettesének, Szalai Tibornak (1900–1980) a lakásán. Szalai és felesége, Strobenz Ilona hat szökött

⁶⁷ B. Stenge Csaba: Claerwen Howie: Agent by Accident (Véletlenül ügynök). = *Selegszemle-Összghaderőnemi Parancsnokság Folyóirata* 14, 2016. 2. sz. 134–135.

⁶⁸ Peterecz Zoltán: A brit titkosszolgálat magyarországi tevékenysége a második világháborúban. = *Századok* 153, 2019. 5. sz. 1056.; McKay, 3.

⁶⁹ Kállay Miklós: *Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944*, Bp., 2012. (Továbbiakban: Kállay, 2012.) 106.

⁷⁰ Ingrid Carlberg: „Itt egy szoba és rád vár...” *Raoul Wallenberg története*. Bp., 2020. 318.

⁷¹ Tyekvicska Árpád: *Írások a forradalomról*. Nagy Iván könyvek 16. Balassagyarmat, 2006. 99.

brit hadifogoly mellett három hollandot is bújttak 1944–45-ben, köztük Van der Waals hadnagyot is, aki 1944 őszén az író, műfordító, kultuszminisztériumi osztálytanácsos Just Bélánál (1906–1954) is bujkált.⁷² Szalai egy ellenállási csoport vezetője volt, hamis papírokkal, ruhával, élelemmel és pénzzel látta el a szökevényeket. Tevékenységéért a háború után Szalait és feleségét a birtek kitüntetésre terjesztették fel. Szalainak a Brit Birodalom Rendje tiszti fokozatát (*OBE: Officer of the Most Excellent Order of the British Empire*), feleségének bátorságáért királyi kitüntetést (*King's Medal for Courage in the Cause of Freedom*) szánták.⁷³ Az Üllői úton nem csak Szalaiék lakása volt, hanem a 2-4 szám alatt működött a holland főkonzulátus, melyet a svéd diplomácia, tehát Wallenberg is használt, illetve a 30 szám alatt angol szökevények bujkáltak Rainprecht Antal (Anton von Rainprecht) lakásán. A holland szökevények közül többen is részt vettek a lassan kibontakozó magyar ellenállásban, melyben Smit magyar ügynökének Haraszi Gábornak (fedőneve: „Albert”) is fontos szerepe volt.⁷⁴

Smit nagy valószínűséggel beszervezte honfitársát, Van der Waals hadnagyot a SIS-be és titkos feladatokat bízott rá. Magyarország német megszállását követően Van der Waals, ekkor már szintén Budapesten tartózkodó több tisztársával együtt csatlakozott a magyar ellenálláshoz. Kapcsolatba került Zerkowitz Péterrel, a szervezett ellenállás tagjával, akit azonban bátyjával, Oszkárral együtt 1944. november végén letartóztattak, életfogytiglanra ítélték és Sopronkőhidára szállították.⁷⁵ A holland

⁷² Just a Nárcisz utca 23 szám alatti villában bújttatta az angol és holland hadifoglyokat. Lásd: U.S. National Archives, Record Group 498: Records of Headquarters, European Theater of Operations, United States Army (World War II), Series: Case Files of Hungarian Helpers, (Továbbiakban USNA) 5701228, Box 1201, Folder 5.

⁷³ R. S. Taylor, a brit katonai misszió vezetőjének Budapesten, 1945. november 19-én kelt titkos levele. Lásd: USNA, 5701228 Box 1201 Folder 1

⁷⁴ Szelevényi Haraszi Gábor ügyvéd Smit katonai megfigyeléseket végző ügynöke, a lengyel menekült katonatiszt, Jerzy Waciorski irányítása alá tartozott. Haraszi 1944 áprilisában elhagyta Magyarországot. Először a jugoszláv partizánok között, majd a britek jóvoltából kiképzést kapott. Visszatért Magyarországra és a török követségen bejutott Kállay Miklóshoz és közölte, ki akarják szöktetni az országból. A tervből nem lett semmi. A britek utasítását követve 1945 márciusában jelentkezett a szovjeteknél. Letartóztatták és a Szovjetunióba szállították. Halálának helye és ideje ismeretlen. Lásd: Kállay, 2012. 216.; Ritter, 2017. 62–63.; Schandl, 2011. 6.

⁷⁵ Zerkowitz Pétert és bátyját Bajorországban szabadították ki az amerikai csapatok. Hazatértük után mindketten megkapták a Magyar Szabadság Érdemrend ezüst fokozatát, Pétert őrnaggyá léptették elő. 1947-ben Oszkárt kémkedés vádjával letartóztatta az AVH, majd átadták a szovjeteknek. A szibériai Irkutszk melletti Gulág-táborban halt meg 1948-ban. Péternek amerikai segítséggel sikerült átszöknie Ausztriába és eljutott az

hadnagyot többek között a fiatal történész Kosáry Domokos (1913–2007) is segítette, illetve pénzzel látta el, aki ekkor a Teleki Történeti Intézet igazgatója volt, és amiért az angolok 1945 novemberében Kosáryt kitüntetésre (*King's Medal for Service in the Cause of Freedom*) terjesztették fel.⁷⁶ De Van der Waals is segített másokon, például dokumentumokat hamisított Raoul Wallenberg megbízásából zsidóknak és más üldözötteknek, de segített angol szökött katonákon is. Az angolok feljegyzései szerint Van der Waals volt a holland csoport legaktívabb tagja. Ezért a brit Hadikereszt (*Military Cross*) kitüntetésre terjesztették fel 1945-ben. Egy, a felterjesztésen található, kézzel írott kiegészítésből kiderül, hogy Van der Waals Schandl Károllyal⁷⁷ (1912–1990) 1944. december 8-án Székesfehérváron, vagy legalábbis annak környékén volt, mikor a város határához megérkeztek a szovjet csapatok.⁷⁸ A terv az volt, hogy Van der Waals kurírként Bariba megy a szövetségesekhez, a britek (vagyis Smit) megbízásából, de Olaszországba sosem érkezett meg. Székesfehérvár mellett a szovjetek a holland hadnagyot és magyar társát letartóztatták.⁷⁹ Az eseményekkel kapcsolatban a britekén kívül másik két verzió is létezik. Az egyik, a holland sajtóban évekkal a háború után megjelent történet szerint Budapest ostroma során a német állásokról és védművekről készített térképével a zsebében kiszökött a városból és eljutott a szovjet vonalakig. Itt azonban az oroszok nem voltak kíváncsiak a holland hadnagy információira, németnek nézték és letartóztatták.⁸⁰ A követségi

USA-ig, ahol letelepedett. Online: Zerkowitz Péter, <http://zerkoi.freeweb.hu/zerkowitz-peter.htm> – 2022. december 30.

⁷⁶ R. S. Taylor, a brit katonai misszió vezetőjének Budapesten, 1945. november 19-én kelt titkos levele. Lásd: USNA, 5701228 Box 1201 Folder 1.

⁷⁷ Schandl Károly budapesti ügyvéd a SIS, illetve a MI9 (fogva tartott katonák megszöktetésére specializálódott brit hírszerző egység) ügynökének, Haraszi Gábornak a csoportjába tartozott. Schandl Van der Waals-szal együtt fogták el a szovjetek, átadták a kémelhárításuknak, a SZMERS-nek (*Szpecialnije Metodi Razoblacsenyija Spionov*, azaz Különleges Módszerű Kémelhárítás, időnként allegórikusan használták a *Szmerty Spionam!* vagyis „Halál a kémekre!” elnevezést is) és őt is egy moszkvai börtönbe zárták, ahonnan egy szibériai táborba került. 1956 májusában engedték szabadon, hazatért Magyarországra, ahol újabb négy hónap börtön várt rá. 1956 szeptemberében került szabad lábba. A forradalom napjai alatt átszökött Ausztriába, majd onnan Angliába. Egy évvel később Kanadába emigrált. Online: Raoul Wallenberg, <https://www.raoul-wallenberg.eu/testimony/karoly-william-schandl> – 2023. január 02.

⁷⁸ R. S. Taylor, a brit katonai misszió vezetőjének Budapesten, 1945. november 19-én kelt titkos levele. Lásd: USNA, 5701228 Box 1201 Folder 1.

⁷⁹ Schandl, Chaterina Eva: *The Sword of the Turul*. s. l., 2005. 8.

⁸⁰ Lulofs, B.: Rond. *De Telegraaf*. 1983. december 3. 7. (Továbbiakban: Lulofs, 1983.)

iratok, vagyis a másik verzió szerint Van der Waals átjutott a szovjet vonalakon és úton Románia felé tartóztatták le az oroszok.⁸¹ A szovjetek úgy gondolták, hogy Van der Waals német, és egy német hadifogollyszállítómánnyal vonaton a Szovjetunióba szállították. Mindegyik verziónak ugyanaz a vége: a holland hadnagyot Schandllal együtt kémkedésért a moszkvai Lubjanka majd a Lefortovszkaja (Lefortovo) börtönbe zárták, melyekben az NKVD majd később a KGB politikai foglyokat őrzött, kínozt meg és végzett ki (többek között valószínűleg a svéd diplomatát Raoul Wallenberget is). Van der Waals fogvatartásának legfőbb oka valószínűleg az volt, hogy Budapesten szoros kapcsolatba került a brit katonai hírszerzéssel.⁸² A hollandok már 1945 februárjában tudtak Van der Waals letartóztatásáról, ugyanis 1945. február 27-én a holland hírszerzés főnöke, Cornelis Laurens Willem Fock (1905–1999) már tájékoztatta a minisztert, hogy az angolok sürgős információt kértek a hollandoktól Van der Waals hadnagy tartózkodási helyét illetően.⁸³ Március 24-i levelében az isztambuli holland követ már arról ír a holland külügynek, hogy Bukarestből Dozy (valószínűleg a bukaresti angol külügy, vagy a SIS munkatársa) táviratozott a moszkvai holland nagykövetnek, hogy intézkedjen Van der Waals szabadon bocsátásáról és Nagy Britanniába küldéséről.⁸⁴ Dozy bukaresti jelentéséből az is kiderül, hogy az angolok erősen érdeklődtek Van der Waals iránt.⁸⁵ 1945. március 1-én a londoni holland kormány külügyminisztere Eelco van Kleffens táviratban utasította a moszkvai holland nagykövetet, hogy intézkedjen Van der Waals szabadon bocsátása ügyében. Táviratát azzal zárta, hogy a hadnagy Londonba utazását „nagyon fontosnak tartjuk”.⁸⁶ A moszkvai holland nagykövet nem járt sikerrel, a szovjetek nem voltak hajlandóak elengedni

⁸¹ Az isztambuli holland nagykövetnek, a londoni holland kormány hírszerzési főnökének (aan het hoofd van het Bureau Inlichtingen) címzett, 1945. március 24-i levelében, egy bukaresti Dozy nevű mérnök jelentésére hivatkozva közli, hogy a szovjetek Van der Waals hadnagyot úton Romániába tartóztatták le. NADH, Nummer toegang: 2. 05. 80, Ministerie van Buitenlandse Zaken te Londen, Inventarisnummer: 1429.

⁸² Jong, 1978. 143.

⁸³ C.L.W. Fock Bi. GU. 1076/45 számú, 1945. február 27-én kelt titkos levele a holland külügyminiszternek. NADH, Nummer toegang: 2. 05. 80, Ministerie van Buitenlandse Zaken te Londen, Inventarisnummer: 1429.

⁸⁴ Nationaal Archief Den Haag, Hollandia, Nummer toegang: 2. 05. 80, Ministerie van Buitenlandse Zaken te Londen, Inventarisnummer: 1429.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ Eelco van Kleffens holland külügyminiszter kódolt távirata a moszkvai holland nagykövetnek. 1945. március 1. NADH, Nummer toegang: 2. 05. 80, Ministerie van Buitenlandse Zaken te Londen, Inventarisnummer: 1429.

Van der Waals hadnagyot. Mivel azonban a szovjet hatóságok semmilyen bizonyítékot nem találtak a holland ellen, megpróbálták rábírní, hogy vallja be bűnösségét. Kihallgatások és kínzások hosszú sora következett.⁸⁷ Van der Waals hadnagy egészsége 1946-ban erősen megromlott. Alultápláltság jelei mutatkoztak, végül a börtön kórházába szállították és ott halt meg 1948. augusztus 11-én, amiről hivatalos értesítés ekkor nem érkezett Hollandiába. Az oroszok Van der Waals testét elhamvasztották, hamvai sosem kerültek elő.⁸⁸ Csak miután Van der Waals édesanyja 1955-ben közvetlenül Vorosilov marsallhoz fordult és levélben kérte, hogy fiát engedjék haza, közölték a szovjet hatóságok, hogy Van der Waals már hét évvel korábban meghalt.⁸⁹ 1956-ban, egy moszkvai temetőben a hollandok Gerrit van der Waals emlékére szimbolikus sírhelyet emeltek.⁹⁰

A nagyköveti jelentésben a második menekültként említik W. Pückelt. Wilhelm Arnold Püchel 1918. július 25-én született a Holland Indiákon, Jáván, a gyarmat fővárosában Batáviában (ma: Dzsakarta, Indonézia fővárosa). Püchel, a holland gyarmati hadsereg (KNIL) utász hadnagya, a többi hadifogolyhoz hasonló úton került Stanislauba 1942. augusztus 8-án, és a 30914-es számon került be a német hadifogolynyilvántartásba.⁹¹ 1943. november 29-én két társával, Frederik E. Kruijnk (1917–2008) és Charls L. Douw van der Krap (1908–1995) a haditengerészetnél szolgált fregatthadnagyokkal együtt (akik eredetileg mindketten a Colditz-csoporthoz tartoztak) úgy szökött meg a táborból, hogy alagutat ástak a fal alatt. Kruijnknek ez volt a tizenharmadik, Douw van der Krapnak a tizennegyedik szökési kísérlete.⁹² A stanislaui táborból 3 km-re a szökevények szétváltak. Püchel egyedül a magyar határ felé indult, míg Kruijnk és Douw van der Krap helyi parasztnak öltözve észak felé vette az irányt, hogy a lengyel kikötővárost, Gdyniát (németül Gotenhafen vagy Gdingen) elérve hajóval Svédországba menjenek.⁹³ Végül a lengyelek segítségével eljutottak Varsóig.⁹⁴ Itt a nyugatbarát,

⁸⁷ Nederlandse officier stierf na martelgang. *Algemeen Dagblad*. 1956. március 9. 1.

⁸⁸ Lulofs, 1983. 7.

⁸⁹ Nederlander stierf in Rusland. *De Volkskrant*. 1956. március 10. 7.; Lid ex-KNIL stierf in Rusland. *Java Bode*. 1956. március 20. 2.

⁹⁰ Lulofs, 1983. 7.

⁹¹ Lásd: Holland hadifoglyok elektronikus adatbázisa.

⁹² Gelder, 1974. 17.

⁹³ Az isztambuli holland nagykövetnek, a londoni holland kormány külügyminiszteréhez írott, 1944. január 31-i levele. Lásd: NADH, Nummer toegang: 2.05.80, Ministerie van Buitenlandse Zaken te Londen, Inventarisnummer: 1429.

⁹⁴ Jong, 1978. 143.

polgári lengyel ellenálláshoz (Armia Krajowa) csatlakoztak, Douw van der Krap a varsói Philips gyárban dolgozott, majd annak evakuálása után a többi munkással együtt sikerült eljutnia Hollandiába és Arnhemben bujkált. Az oosterbeeki holland ellenállócsoporthoz csatlakozott és részt vett az arnhemi csatában is. A szövetségesek veresége után a menekülő angol és amerikai csapatokkal együtt átkelt a Rajnán és az angol, majd a háború befejezése után ismét a holland haditengerészetnél szolgált.⁹⁵ 1958-ban századosként vonult nyugdíjba, 1995-ben halt meg a hollandiai Wassenaarban. Memoárjai 1981-ben jelentek meg *Contra de swastika* [A horogkereszt ellen] címmel.⁹⁶ Kruimiget kurírként a lengyel ellenállók Varsóból Franciaországba küldték. A holland tisztnek sikerült kalandos úton Belgiumig eljutni, ahol a brüsszeli ellenállásban vett részt, majd a párizsi *Forces françaises de l'intérieur* (FFI) ellenálló csoport parancsnoka lett. 1944 nyarán, Párizs felszabadítása után Angliába repült és szolgálatra jelentkezett az emigráns holland kormánynál.⁹⁷ A háború után a holland haditengerészetnél szolgált. Tengernagyként ment nyugdíjba 1973-ban, 2008-ban halt meg a hollandiai Leidschendamban.

Pückel hadnagy döntése, miszerint ő Magyarország felé próbál szerencsét, nem volt véletlen. Valamilyen úton eljutott a hír Stanislauba, hogy Van der Waals átjutott a magyar határon és a magyarok nem adták vissza a németeknek. Emellett szerepet játszhatott a döntésben a már említett stanislaui hadifogolytárs, Hendrik van den Bos százados, Csűrös Piroska holland férje is, akitől Pückel megkapta Van den Bos sógorának, Csűrös Lászlónak a budapesti címét. Abban reménykedett, hogy ott segítséget kaphat.⁹⁸ Miután a sikeres stanislaui szökést követően Pückel hadnagy elvált társaitól, déli irányba indult és kétórányi gyaloglás után egy 600 lakosú faluba ért. A holland hadnagy a helyiek németellenességére apellálva egy földművesnek elmondta, hogy ő valójában kicsoda, és segítséget kért. Az ukrán paraszt behívta a házába, mert a környéken lengyel önkéntesekből álló SS-katonák járőröztek. Másnap az ukrán földműves elvitte

⁹⁵ Oorlogservaringen boeiend verteld. *Leeuwarder Courant*. 1982. január 30. 21.

⁹⁶ Charles Douw van der Krap: *Contra de swastika: de strijd van een onverzettelijke Nederlandse marineofficier in bezet Europa, 1940–1945*. Bussum, 1981. Német kiadása: *Komm lebend zurück, wenn du kannst: Erinnerungen eines niederländischen Marineoffiziers 1940–1945* (fordította: Gerhard Paul). Berlin, 1991.

⁹⁷ Deelen, Martin– Mesdag, Rob van: Het Nederlandse Colditz-verhaal. *De Telegraaf*. 1974. június 26. 9.

⁹⁸ Macskásy, 1986. 203.; Macskásy Pál: Fejezetek a második világháború alatt Magyarországra menekült szövetséges katonák életéből. In. *Magyarország 1944. Fejezetek az ellenállás történetéből*. Szerk. M. Kiss Sándor, Bp., 1994. 94.

Pückelt a 8 km-re lévő szomszéd faluba, ahol átadta őt egy rokonának, akiről kiderült, hogy az ukrán nemzeti párt helyi vezetője. Az ukránok segítségével Pückel hadnagy tíz nap alatt érte el a magyar határt, ahol Van der Waalshoz hasonlóan barátságosan fogadták. A határőrök bőséges élelem mellett pénzt adtak neki, hogy vasúton tudjon Budapestre menni.⁹⁹ December 13-án jelentkezett a budapesti svéd követségen, ahol jelentést tett a szökéséről. Ekkor Pückel hivatalosan néhány napig a komáromi internálótábor lakója volt, de Utassy Loránd (1897–1974) ezredes, aki a Magyar Királyi Honvédelmi Minisztériumban akkor a hadifogolyügyekért volt felelős, december 20-án, a holland hadnagy kihallgatása után engedélyezte, hogy Pückel ugyanazokban a jogokban és támogatásokban részesüljön, mint a néhány hónappal korábban Budapestre érkezett Van der Waals, vagyis hogy Budapesten tartózkodhasson, szabadon mozoghasson és még egyetemi tanulmányokat is folytathasson a magyar fővárosban. A svédek ruhákkal (téli kabát, zakó, nadrág, egy pár zokni, egy pár félcipő) és pénzzel (375 pengő zsold, és 275 pengő ruhapénz, amit Pückel nehezményezett, mivel ő is 1000 pengőt akart kapni, mint ahogy korábban Van der Waals) látták el.¹⁰⁰ Mivel Pückelnél semmilyen személyazonosításra alkalmas irat nem volt, ezért volt stanislai fogolytársa, Van der Waals tanúsította a követségen az elmondottak hitelességét. A magyar fővárosban élő hollandok, mint a volt holland nagykövet, báró De Vos van Steenwijk¹⁰¹ családja, a Harff-Koen család és feltételezhetően Smiték is segítettek Pückelnek, aki Budapesten maradhatott. A Harff-

⁹⁹ Az isztambuli holland nagykövetnek, a londoni holland kormány külügyminiszteréhez írott, 1944. január 31-i levele. Lásd: NADH, Nummer toegang: 2. 05. 80, Ministerie van Buitenlandse Zaken te Londen, Inventarisnummer: 1429.

¹⁰⁰ A stockholmi holland nagykövet 1944. január 11-i levele a holland külügyminiszternek. Lásd: NADH, Nummer toegang: 2. 05. 80, Ministerie van Buitenlandse Zaken te Londen, Inventarisnummer: 1429.

¹⁰¹ Báró J. W. De Vos van Steenwijk (1895–1940) holland diplomatát 1935-ben pekingi, 1940-ban budapesti holland nagykövetnek nevezték ki. Megbízólevelét Horthy Miklós kormányzónak 1940. április 30-án adta át, a németek tíz nappal később megtámadták Hollandiát. A követ 1940. július 18-án halt meg vakbélgyulladásban, egy budapesti kórházban. Özvegye két évvel később egy magyar arisztokratához ment férjhez és mivel ekkor Hollandia már német megszállás alatt volt, a háború alatt is Magyarországon maradtak. De Vos van Steenwijk fia, Godert Willem kiválóan megtanult magyarul és szintén diplomáciai pályára lépett, később (1983–1987 között) budapesti holland nagykövet lett. Lásd: *Küldügyi Közlöny*, 1940. 4. sz. 57.; *Provinciale Noordbrabantse en s-Hertogenbossche Courant*. 1940. július 19. 5.; Heldring, J. L.: Een dissidente diplomaat. *NRC Handelsblad*, 1997. május 23. 7.; Sajtótükör. *Magyar Hírek*. 1986. július 17. 11.

Koen családnál lakott először a XII. kerületben, a Cinege utca 6 szám alatt, majd később átköltözött Máyer András nyugalmazott ezredeshez, de havonta egyszer jelentkeznie kellett a rendőrségen.¹⁰² Pücketl hadnagy Van der Waalshoz hasonlóan azt tervezte, hogy a jugoszláv partizánokhoz csatlakozik és így folytatja a harcot a németek ellen.¹⁰³ A másik terv szerint a holland szervek Románián és Bulgárián keresztül Törökországba juttatták volna el a szökevényeket, de ez túl kockázatos volt. Az ankarai holland nagykövet szerint a legveszélyesebb rész a bolgár-török határszakasz volt, melyet bolgár oldalon németek őriztek. „Nagy az esélye annak, hogy ott ismét elfogják őket, mint ahogy az nemrég szövetséges tisztekkel történt.”¹⁰⁴ Az Egyesült Államok ankarai nagykövetének ötlete nyomán az is felmerült, hogy Magyarországról egy amerikai géppel repüljenek Ankarába a hollandok, de végül ezt a tervet is elvetették.¹⁰⁵ Néhány nappal később a jugoszláv partizánokhoz való csatlakozásról is lemondtak, mivel nem lehettek biztosak benne, hogy a partizánok elhiszik-e a holland tisztekről, hogy ők nem ellenségek.¹⁰⁶ Majd felmerült az is, hogy Palesztinába igyekvő zsidó emigránsok között utazzon a két szökevény Törökországig. A szükséges papírokról a holland követség gondoskodott volna.¹⁰⁷ De végül ebből sem lett semmi. Pücketl és Van der Waals tehát Budapesten maradtak, és hamar kapcsolatba kerültek a magyar ellenállással. A német megszállást követően nekik is bujkálniuk kellett. Pücketl elmondása szerint nem fegyverrel harcoltak, hiszen az csak bosszúhadjáratot eredményezett volna, hanem iratokat hamisítottak. A német megszállást követően a lengyeleket, akik a hamisítás mestereinek számítottak, letartóztatta a Gestapo, így a magyarok Pücketlhez

¹⁰² Aben, Henk: De stille oorlog van Wilhelm Pücketl. *Algemeen Dagblad*. 1987. január 3. 36. (Továbbiakban: Aben, 1987.); Macskásy, 1986. 204.

¹⁰³ Az isztambuli holland nagykövetnek, a londoni holland kormány külügyminiszteréhez írott, 1944. január 31-i levele. Lásd: NADH, Nummer toegang: 2.05.80, Ministerie van Buitenlandse Zaken te Londen, Inventarisnummer: 1429.

¹⁰⁴ Az isztambuli holland nagykövetnek, a londoni holland kormány külügyminiszteréhez írott, 1944. március 4-i levele. Lásd: NADH, Nummer toegang: 2. 05. 80, Ministerie van Buitenlandse Zaken te Londen, Inventarisnummer: 1429.

¹⁰⁵ Uo.

¹⁰⁶ Eredetileg egy jelszós megoldással akartak próbálkozni, de végül nem tartották elég biztonságosnak a módszert, mivel egyáltalán nem bíztak a partizán-csoportok közötti kommunikációban, és hogy minden partizán ismerni fogja majd a megadott jelszót. Lásd: az isztambuli holland nagykövetnek, a londoni holland kormány külügyminiszteréhez írott, 1944. március 13-i levele. Lásd: NADH, Nummer toegang: 2. 05. 80, Ministerie van Buitenlandse Zaken te Londen, Inventarisnummer: 1429.

¹⁰⁷ Uo.

fordultak. Pücket kiváló hamisítónak számított, saját bevallása szerint csak a mélynyomó pecséttel voltak problémái.¹⁰⁸ A Katolikus Iparos és Munkásifjak Országos Egyesülete központi székházában rendezték be hamisító műhelyüket. A hollandok ellátásában szerepet játszott a már említett zsidókat és menekülteket parókiáján bűjtató Szabó Imre fasori református lelkész,¹⁰⁹ Pap László (1908–1983) református teológiai tanár, a bujkáló angol katonákat is segítő Szent-Iványi Sándor (1902–1983) unitárius lelkész és Soós Géza (1912–1953), a Soli Deo Gloria református szövetség elnöke is. A holland tiszték Csűrös László,¹¹⁰ Szalai Tibor, Wiesmayer Emil és Korom Ferenc segítségével az Antiqua Nyomdában és a Magyar Szemle Társaság nyomdájában gyártották a hamis iratokat, melyekkel sok bujkáló angol hadifoglyot és üldözött zsidót láttak el.¹¹¹ Pücket kapcsolatba került Macskásy Pállal, aki a francia nagykövetség, a Budapesten tartózkodó francia katonák és a magyar ellenállás között volt összekötő és Dobos Károly (1902–2004) budapesti református lelkésszel is, aki a hollandok mellett lengyel és zsidó menekülteket is bűjtatott a parókiáján, ahová később Pücket hamisító műhelyét áthelyezte.¹¹² Dobos ezért 1994-ben Világ Igaza elismerést kapott az izraeli Jad Vasem Központtól. De bűjtatta a holland szökevényeket Medgyessy Ferenc (1881–1958) és Petri Lajos (1884–1963) szobrászművész is.¹¹³ Pücket túlélte az ostromot és Odesszán keresztül Londonba jutott. Innen a Holland Indiákra küldték, ahol részt vett a „rendőri akcióknak” nevezett

¹⁰⁸ Aben, 1987. 36.

¹⁰⁹ Szabó Imre és felesége 2003-ban az izraeli Jad Vasem Központtól a Világ Igaza elismerést kapta.

¹¹⁰ Pücket egy ideig Csűrösnél bujkált. Csűrös László mérnök, Csűrös Piroska öccse, miniszteri tanácsos és a kőbányai Siemens Schuckert Művek mérnöke volt. Az 1930-as években a Műegyetemi Rádió Klub főtíkára. Lakásán az angolok számára fegyvereket, robbanóanyagot rejtegetett és több alkalommal segített az angol hadifogoly Clement hadnagy rádiójának javításában, illetve annak elrejtésében, valamint iratok hamisításában, pecsétek beszerzésében is. Lásd: USNA, 5701228, Box 1201, Folder 5.; Szalai Tibor Budapesten, 1946. június 8-án kelt levele. USNA, 5701228, Box 1202, Folder 34.

¹¹¹ Szalai adatai szerint a szövetséges tiszték és külföldi állampolgárok mellett 1500–2000 magyar állampolgárt is elláttak hamis papírokkal és úgynevezett „védlevéllel”. Szalai Tibor Budapesten, 1946. június 8-án kelt levele. Lásd: USNA, 5701228, Box 1202, Folder 34.; Szita Szabolcs: A budapesti Apostoli Nunciatúra életmentései a német megszállás idején. = *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 32, 2020. 1–2. sz. 48.

¹¹² Aben, 1987. 36.; Szalai Tibor Budapesten, 1946. június 8-án kelt levele. Lásd: USNA, 5701228, Box 1202, Folder 34.

¹¹³ Kapronczay Károly: *Refugees in Hungary. Shelter from Storm during World War II*. Toronto–Buffalo, 1999. 202.

négy évig tartó véres gyarmati háborúban, mely az indonézok győzelmével végződött. Pükel századosként szerelt le, befejezte tanulmányait a Delfti Műszaki Egyetemen, a Renault cégnek, később a DAF-nak és a holland belügyminisztériumnak is dolgozott.¹¹⁴ Eindhovenben halt meg 1992-ben, 74 éves korában.

A „TÍZES CSOPORT”

1944 januárjában az előrenyomuló szovjet csapatok miatt a stanislai tábor a németek kiürítették, a holland hadifoglyokat vonaton Neubrandenburgba szállították át. Az út során három hullámban 165¹¹⁵ holland hadifogoly szökött meg. Többségüket ugyan ismét elfogták a németek, de voltak köztük olyanok is, akiknek sikerült a háború végéig elkerülni a letartóztatást.¹¹⁶ Ezek közül a szökevények közül (a nagyköveti jelentéssel ellentétben nem 1943 végén, hanem 1944 elején) tíz fő érte el a magyar határt és jutott el Budapestig: Eduard Van Hootegem főhadnagy, Geert Bijl de Vroe hadnagy, Harm Jan Lieneman főhadnagy, Cornelis Hartevelde hadnagy, Leendert Kranenburg hadnagy, Pieter Johannes de Ruyter hadnagy, Johannes Adolf Bentinck hadnagy, Sybren van der Pol kadét-zászlós, Frans Joseph Gerard Brackel hadnagy, és Joseph Johan Singor kadét-zászlós.¹¹⁷ A csoport vezetője a rangidős, Eduardus Johannes Camiles van Hootegem gyalogsági főhadnagy volt. Van Hootegem 1907. március 13-án született a hollandiai Den Boschban és 1942. május 15-én esett fogságba Bredában. A többiekhez hasonlóan ő is a Nürnberg-Langwasser melletti Oflag XIII B hadifogolytáborba került, ahol a 30598-as hadifogolyszámot kapta. 1942. augusztus 8-án érkezett a stanislai Stalag 371-es táborba. Van Hootegem visszaemlékezése szerint a táborban a jó ellátás mellett főleg unatkoztak a foglyok. Ezért sokat sportoltak, kurzusokat szerveztek és társasjátékot játszottak. Van Hootegem is tartott fogolytársainak egy görög és latin nyelvi kur-

¹¹⁴ Aben, 1987. 36.

¹¹⁵ Más források szerint ekkor 163 fogoly szökött meg. Lásd: Koning, B.: *De Wereldoorlog (1939–1945)*. Den Haag, [1948], 214.

¹¹⁶ Hoffmann, 1975. 23.

¹¹⁷ Singor nevét a követ hibásan Zinkhorstnak írta, a végén kérdőjellel, tehát ő sem volt benne biztos, de ilyen nevű hadifogoly nem volt Stanislauban. Az isztambuli holland nagykövet levele a londoni holland kormány külügyminiszterének, 1945. április 14. NADH, Nummer toegang: 2.05.80, Ministerie van Buitenlandse Zaken te Londen, Inventarisnummer: 1429.

zust. A holland főhadnagy emellett az orosz tisztiszolgától¹¹⁸ oroszul tanult. „Minden nap megjelent a tiszti szolga, hogy kitakarítsa a szobámat. Egyfolytában csak beszélt, be nem állt a szája. Adtam neki egy teát meg egy kekszet. Mikor elkerültem onnan már folyékonyan beszéltem oroszul, persze erős holland akcentussal.”¹¹⁹ Ennek a nyelvtudásnak Van Hootegem később nagy hasznát vette. A holland főhadnagy Stanislauba érkezését követően két héttel már megpróbált megszökni. Egy olyan őrtoronynál próbált átmászni a falon, melyben nem voltak őrk, azonban hamar észrevették és a szökés meghiúsult. „Még szerencse, hogy nem tudtunk megszökni. Ugyanis nem voltunk eléggé felkészülve. Ilyenkor egy válogatott élelmiszercsomagot kell magával vinnie az embernek. A kalóriamennyiség a lényeg.”¹²⁰ A szökéseknek az is kedvezett, hogy Stanislau és környékének polgári lakossága kifejezetten németellenes volt. A hollandok tudták, hogy számíthatnak az ukránok segítségére, ha sikerül velük kapcsolatba lépni. „Az ukránok utálták a németeket, de az oroszokat is” – emlékezik Van Hootegem.¹²¹ Ezután a hollandok tudatosan készültek a szökésre. A tábori holland orvos segítségével összeállítottak egy speciális élelmiszercsomagot és a szökést tervező foglyok „utazási egyesületnek” (*reisvereniging*) kezdték nevezni magukat. Míg az első szökések egyéni akciók voltak, addig az „utazási egyesület” csoportos szökési terveket dolgozott ki, egyébként sikertelenül. „Egyszer éjszaka próbáltunk megszökni, kétszer a szögesdróton keresztül fogókkal próbáltuk átvágni magunkat, meg kötélhágcsóval akartunk átmászni a falon, de lelepleztek minket.”¹²² Amikor a szovjet csapatok egyre közeledtek és a tábort a németek 1944. januárjában evakuálták, minden holland hadifoglyot Neubrandenburgba szállítottak. Van Hootegem a vonaton, átszállítás közben 1944. január 11-én a vagon padlójába fűrészelt nyíláson keresztül szökött meg hat társával együtt. Kettes csoportokban indultak útnak. H. J. Derks gyalogsági főhadnagyot menekülés közben lőtték le, Gerrit Boxman és Jan Eggink hadnagyokat elfogták a németek és a mauthauseni koncentrációs táborba szállították, majd 1944. május 2-án kivégezték őket.¹²³ Van Hootegem főhadnagy és társa, az amsz-

¹¹⁸ Stanislauban a németek mintegy száz orosz és néhány jugoszláv hadifoglyot osztottak be tiszti szolgaként a holland tisztek mellé. Jong, 1978. 140.

¹¹⁹ Generaal kijkt terug op zijn Colditz. *De Stem*. 1974. november 29. 21.

¹²⁰ Uo.

¹²¹ Uo.

¹²² Uo.

¹²³ A németek 1944. március 4-én vezették be az *Aktion Kugel* fedőnevű titkos intézkedést, melynek lényege az volt, hogy a hadifoglytáborból szökni próbáló foglyokat

terdami születésű, akkor 26 éves Pieter Johannes de Ruyter hadnagy szerencsésebbek voltak.¹²⁴ Improvizált iránytűjük ugyan nem működött, de a Hold után tájékozódva elindultak a magyar határ felé. Az éjszakát egy szalmakazalban töltötték, reggel találkoztak egy ukrán paraszttal, aki elvitte őket a partizánokhoz. Ezek egészen a magyar határig kísérték őket miközben át kellett kelniük a havas Kárpátokon és tűzharcba keveredtek egy német járőrrel is. Az út a magyar határig 27 napig tartott, mialatt egyre több holland szökevény csatlakozott hozzájuk. Végül tizen, nyolc hadnagy és két kadét, kettes csoportokban lépték át a magyar határt.¹²⁵ Egy magyar járőr elkapta a csapatot, de nem bántották őket, sőt segítettek nekik. A toronyai magyar őrpáncsnok barátságosan, az ökörmezői, ahová 25 km gyaloglás után jutottak, kevésbé barátságosan fogadta őket.¹²⁶ Néhány napi fogság után a svéd követség közbenjárására autóval vitték tovább a hollandokat Husztra, majd onnan vonattal Balatonboglárra, ahol a francia tiszték szálláshelyére, a Hotel Savoyba „internálták” a hollandokat.¹²⁷ Szállodai ellátást és napi 12 pengőt kaptak, valamint szabadon mozoghattak a településen belül. A holland szökevények munkát is vállalhattak, és ekkor teljes mozgásszabadság illette meg őket. Ezért

(kivéve az angolokat és az amerikaiakat) nem abba a táborba vitték vissza, ahonnan elszöktek, hanem átadták a *Sicherheitsdienstnek* (SD) vagy a *Sicherheitspolizeinak* (SIPO), azok hivatalosan jelezték a *Wehrmacht*nak, hogy a szökevényt „nem sikerült elfogni” és ezzel kikerült a hadifogoly-nyilvántartásból. Innen a mauthauseni koncentrációs táborba vitték az elfogott szökevényeket és kivégezték őket. Az *Aktion Kugel* keretében a németek összesen 4700 szövetséges katonát, többségükben szovjeteket végezték ki. Jong, 1978. 125.; Rossmeisl, E. J. J. F.: „Geflüchtet und nicht wiederergriffen...” Het lot van een uit krijgsgevangenschap ontsnapte marieneofficier. = *Marineblad* 128, 2018. 7. sz. 23–28.

¹²⁴ Azt a hét fős holland szökevénycsoportot, akik egy nappal később, 1944. január 12-én szöktek meg a Neubrandenburg felé tartó vonatról, a németek az utolsó emberig elfogták, majd Mauthausenbe szállították és mindannyijukat kivégezték. A csoport tagjai voltak: Q. J. Ham, gyalogsági főhadnagy, H. C. de Heer tüzérségi főhadnagy, D. Rookmaker tüzérségi főhadnagy, H. W. A. E. Speijers gyalogsági hadnagy, R. Stuffken a haditengerészet hadnagya és W. A. Young gyalogsági főhadnagy. Lásd: Holland hadifoglyok elektronikus adatbázisa.

¹²⁵ Generaal kijkt terug op zijn Colditz, 1974. 21.

¹²⁶ Erdélyi István: Hogyan segítették a magyarok a holland hadifoglyokat a II. világháború alatt? = *Új Magyar Út*, 1956. 83. Ugyanez a cikk változatlan formában megjelent: *Mikes International* 6, 2006. 1. sz. 90–91.

¹²⁷ A franciák alkották a német fogságból Magyarországra szökött szövetséges katonák legnépesebb csoportját, számuk mintegy 3–4 ezer fő lehetett.; Kapronczay Károly: *Lengyelek és magyarok. Fejezetek az 1939 és 1944 közötti időszak történetéből*. Bp., 2019. 156.

hamarosan mindannyian Budapestre mentek, ahol szabadon mozoghattak a városban, munkát vállaltak (Van Hootegem például a holland tulajdonú Boon-csokoládégyárban),¹²⁸ szórakozni jártak, kapcsolatot tartottak a budapesti hollandokkal, akik támogatták őket.¹²⁹

Hozzájuk tartozott a tízes csoportban Magyarországra érkezett, akkor 30 esztendőes Harm Jan Lieneman gyalogsági főhadnagy is, aki a hollandiai Bloemendaalban született 1914. január 6-án és a többiekhez hasonlóan 1942. május 15-én Bredában esett hadifogságba, ahonnan Nürnberg-Langwasserbe szállították, a 31122-es nyilvántartási számot kapta hadifogolyként, majd 1942. augusztus elején Stanislauba vitték a németek. Lieneman főhadnagyot Magyarországra való érkezése után a többiekhez hasonlóan *pro forma* internálták, ami egy szállodában való elhelyezést jelentett. Nem sokkal ezután, 1944 februárjában Lieneman eltűnt a magyar hatóságok látóköréből és bujkálni kezdett. Miután márciusban a németek megszállták Magyarországot, Lieneman kapcsolatba lépett a magyar ellenállással és részt vett az illegális németellenes akciókban. Nemcsak dokumentumokat hamisított az ellenállásnak, hanem zsidókat szabadított ki, német egyenruhákat, nagy mennyiségű robbanóanyagot és más hadianyagot is szerzett, autókat lopott. Az ostrom alatt átszökött az orosz oldalra. Lieneman részt vett a harcokban a Vörös Hadsereg oldalán, a megszállt Budapesten pedig segített az oroszoknak a nácik felkutatásában. A szovjetek elismerésük jeleként a Vörös Hadsereg egyenruhájába bújtatták a holland főhadnagyot és magyar menyasszonyát, Bethlen Margitot¹³⁰ és engedélyezték számukra, hogy Kijeven és Odesszán keresztül Angliába távozzanak, ahová éppen 1945. május 5-én érkeztek meg.¹³¹ Három évvel később Harm J. Lieneman (ekkor már) századost a magyar köztársasági elnök, Tildy Zoltán (1889–1961) a magyar Szabadság-rend ezüst fokozatával tüntette ki, a német megszállók ellen

¹²⁸ A wormerveeri J. W. Boon & Co. 1922-ben alapította meg magyar vállalatát a J. W. Boon és Társa Rt-t, gyára a VIII. kerületben, a Kőrös u. 31. szám alatt volt. Igazgatósági tagjai Jan Cornelis Laan, Jan Jacob Laan, Hendrik Wysmann és Hoffmann Ernő voltak.

¹²⁹ Aben, 1987. 36.

¹³⁰ Boldizsár (Bethlen) Iván (1912–1988) író féltestvéréről, Bethlen Oszkár (1876–1943) újságíró második házasságából született lányáról van szó.

¹³¹ Hongaarse onderscheiding voor Oud-Middelburger. *Provinciale Zeeuwse Courant*. 1948. január 21. 1.; Hongaarse vrijheidsorde voor dappere Nederlandse officier. *De Norderlander*. 1948. január 22. 4.; Nederlands kapitein ontvangt hoogste onderscheiding van Hongarije. *Arnhemse Courant*. 1948. január 22. 2.; Nederlandse kapitein zat de Duitsers aan de Donau dwars. *De Noord-Ooster*. 1948. január 22. 1.

kifejtett ellenállási tevékenységéért.¹³² Lieneman ekkor Indonéziában harcolt az egységével, ezért nem tudta személyesen átvenni a kitüntetést.¹³³

A tízes csoporthoz tartozott Sybren van der Pol és Joseph Johan Singor kadét-zászlós is. Van der Pol 1917. december 9-én született a hollandiai Wieringenben és 1942. május 15-én esett fogságba Bredaban, ahonnan a Nürnberg-Langwasser melletti hadifogolytáborba került és itt a 31243-as azonosítási számot kapta. 1942. augusztus 8-án érkezett Stanislauba. Singor 1920. július 19-én született a hollandiai Bussumben és a holland légierő kadétjaként esett fogságba 1942. május 15-én Ede városában. Csakúgy, mint társai először a Nürnberg-Langwasser melletti táborba került. Azonosítási száma (31996 illetve később 32397) majd innen a Stanislauba szállították a Stalag 371-es táborba, ahová Van der Pollal és sok társával együtt 1942. augusztus 8-án érkezett meg. Singor és Van der Pol 1944. január 11-én szökött meg Stanislauból. Eredetileg egy alagúton akartak megszökni, melyet már hetek óta ástak, de mikor kiderült, hogy a németek evakuálni fogják a tábort, rádöbbenek, hogy nem lesz elég idejük befejezni az alagutat. Ezért a kantinban lévő színpad alatt alakítottak ki egy búvóhelyet (fekete papírból álfalat fabrikáltak, ami mögött hét ember rejtőzhetett el), ahová a sűgolyukon keresztül jutottak el. Azt tervezték, hogy itt rejtőznek el, megvárják, míg teljesen kiüritik a tábort, majd elsöknek. A terv sikerült, miután 36 órát kucorogtak az álfal mögött, előbújtak rejtekhelyükről, átmásztak az üres tábor falán és eltűntek a januári éjszakában. Singor és Van der Pol elvált öt másik szökevénytársától¹³⁴ és a magyar határ felé indult. Tervük az volt, hogy majd a jugoszláv partizánokhoz csatlakoznak. A havas Kárpátokon keresztül igyekeztek a magyar határ felé, mikor ukrán partizánok fogságába estek. A partizánokat csak nehezen sikerült meggyőzni, hogy ők nem németek, hanem szövetségesek, de mikor végül sikerrel jártak, a parancsnokhoz vezették őket. Innen a partizánok segítségével csatlakoztak

¹³² Nederlands kapitein ontvanget hoogste onderscheiding van Hongarije. *Arnhemsche Courant*. 1948. január 22. 2.; MTI, 1948. február 7.

¹³³ Nederlands kapitein ontvanget hoge Hongaarse onderscheiding. *Provinciale Drentsche en Asser Courant*. 1948. január 22. 2.

¹³⁴ A másik öt szökevény közül A. E. G. Ernst őrmester eltűnt, A. G. L. Ligtermoet a KNIL kadét-zászlósa Lemberg felé menekült, szovjet hadifogságba esett és 1948-ban egy odesszai szovjet hadifogolytáborban halt meg, C. M. Popelier a holland haditengerészet pilótáját elfogták a németek és a mauthauseni koncentrációs táborban meggyilkolták (*Aktion Kugel*), H. R. von Seydlitz-Kurzbach a KNIL kadét-zászlósa Lembergnél megsebesült és 1944. szeptember 17-én meghalt, A. W. Verhage a holland légierő kadét-zászlósát elfogták a németek és 1944. május 2-án a mauthauseni koncentrációs táborban meggyilkolták (*Aktion Kugel*).

a többi szökött holland tiszthez és nagy nehezen elérték a magyar határt. A tízes csoport tagjaként kerültek Budapestre, ahol a német megszállást követően bujkálni kényszerültek. Singort elárulták és letartóztatták, majd átadták a németeknek. Bécsbe szállították, kihallgatták, majd Breslaun (ma Wrocław) keresztül 1944. június 4-én szállították az Oflag 67-es hadifogolytáborba, Neubrandenburgba.¹³⁵ A hadifogolytábort a szovjet csapatok 1945 áprilisában szabadították fel, Singor 1945. június 4-én térhetett vissza Hollandiába, ahol később a légierőnél szolgált. 2006-ban hunyt el Hollandiában.

Van der Pol a magyar főváros ostroma alatt átszökött a szovjet ostromgyűrűn.¹³⁶ Kalandos úton 1945. január 8-án érkezett meg Angliába.¹³⁷ Túlélte a háborút és szintén a holland légierőnél folytatta katonai pályafutását. 1949-ben századossá nevezték ki, 1956-ban már őrnagyi rangban szolgált.¹³⁸ Az eindhoveni katonai repülőbázis parancsnoka, később a holland légierő parancsnokhelyettese lett.¹³⁹ Vezérőrnagyként vonult nyugállományba és 2000-ben hunyt el Hollandiában.

A tízes csoport egyik tagja, az 1916-ban, a Holland Indiákon, Jáva szigetén, Yogyakartában született Johannes Adolf Bentinck (német hadifogoly nyilvántartási száma: 30605) hajtotta végre az egyik talán legvakmerőbb szökést. Bentinck hadnagy Magyarország német megszállását követően gyorsan kapcsolatba került a magyar ellenállással, a Magyar Frontban szerepet vállaló náciellenes arisztokratákkal, gróf Dessewffy Gyulával (1909–2000), a később Dachaut megjárt, majd egy szibériai szovjet lágerben elhunyt ifj. Pallavicini Györggyel (1912–1948) és az előbbi öccsével, a későbbi 1956-os mártírral Pallavicini (később Pálinkás) Antallal (1922–1957), majd rajtuk keresztül a Magyar Függetlenségi Mozgalomhoz (MFM)¹⁴⁰ tartozó katonatisztekkel.

¹³⁵ Lt.-Kol. J. J. Singor ontvluchtte Duitsers door een souffleursgat. *Nieuwe Eindhovense Krant*. 1964. január 7. 4.

¹³⁶ Az isztambuli holland nagykövet levele a londoni holland kormány külügyminiszterének, 1945. április 14. NADH, Nummer toegang: 2. 05. 80, Ministerie van Buitenlandse Zaken te Londen, Inventarisnummer: 1429.

¹³⁷ Loo, P. E. van: Sybren van der Pol. = *De Schakel* 21, 2000. 87. sz. 7. Sajnálatos módon a szerző, Van Loo, megemlékezésében összekeveri Budapestet Bukaresttel.

¹³⁸ Benoemingen, Ontslagen. *Nederlandse Staatscourant*. 1949. november 4. 2.; Uitreiking brevetten stafbekwaamheid. *Het Binnenhof*. 1956. augusztus 23. 5.

¹³⁹ Benoemingen. *De Tijd*. 1969. április 2. 6.

¹⁴⁰ A Magyar Függetlenségi Mozgalom németellenes szervezet volt, mely Magyarország mihamarabbi kiválását szerette volna elérni a világháborúból. Szent-Iványi Domokos (1898–1980) vezetésével jött létre a német megszállás, 1944. március 19. után.

Bentinck nem csak azért mozoghatott otthonosan a magyar arisztokrata körökben, mert ő maga is egy régi holland arisztokrata család sarja volt, hanem azért is, mert unokatestvére, a diplomata C. A. R. W. G. A. Aldenburg Bentinck gróf 1927-től ügyvivőként dolgozott a budapesti holland követségen, majd 1930-ban négy évre rendkívüli követté és meghatalmazott miniszterré nevezték ki a magyar fővárosba.¹⁴¹ Bentinck hadnagy 1944 novemberében látogatást tett Pap László református teológiai tanárnál, aki felajánlotta neki a lehetőséget, hogy repülön szökjön el Magyarországról. Még Budapest ostroma előtt, a Gestapo és a nyilasok által keresett magyar ellenállókkal együtt, 1944. december 4-én Bentinck autóval Budapestről Pápára ment. Az autóban Rakovich Sándor őrmester volt a sofőr, mellette Hadnagy Domokos repülő őrnagy ült. Rajtuk kívül Hadnagy felesége és az egyik hátizsákba bújtatva másfél éves kislánya, valamint Toperczer Árpád főhadnagy navigátor, Soos Géza (1912–1953) és Bentinck hadnagy utazott a gépkocsiban.¹⁴² A Wallenberggel szorosan együttműködő, számos zsidót megmentő Soos Géza jogász, az SDG elnöke, az MFM aktív tagja az Auschwitz-jegyzőkönyvet és más dokumentumokat kívánt átadni a szövetségeseknek, valamint tájékoztatni akarta a szövetségeseket a magyar ellenállás tevékenységéről. A tervük az volt, hogy a pápai katonai repülőtéren egy hamis paranccsal elkötnek egy német katonai repülőgépet és azzal Olaszországba repülnek, ahol már a szövetséges csapatok állomásoznak. A terv sikerült, december 9-én reggel egy He-111-es német bombázóval szálltak fel a reptérről és mindannyian eljutottak az olasz légtérbe, ahol amerikai vadászgépek leszállásra kényszerítették őket a foggiai reptéren. Az amerikaiak azonban nem tárgyalópartnerként, hanem hadifogolyként kezelték a magyarokat. Bentinckkel is igen bizalmatlanok voltak. A holland hadnagy csak 1945. március 15-én érkezett Angliába, ahol először négyheti vizsgálati fogságba került.¹⁴³ A háború után a holland hadseregben folytatódott karrierje. 1975-ben gyalogsági vezérőrnagyként vonult nyugállományba, 2000-ben hunyt el Hágában.¹⁴⁴

¹⁴¹ Megbízólevelét 1930. január 22-én adta át Horthy Miklós kormányzónak. De ministerie. *De Maasbode*. 1927. 2.; Közlemények. = *Külföldi Közlöny* 10, 1930. 1.sz 3.

¹⁴² Sárhidai Gyula–Macskásy Pál: Elloptak egy He 111-et. *Top-Gun* 1992. október. 8–9.

¹⁴³ Uo.

¹⁴⁴ Van der Pol, Singor és Bentinck mint nyugalmazott főtisztek 1992-ben az ukrán kormány meghívására részt vettek egy kijevi ünnepségen, ahol az UPA (Ukrán Felkelő Hadsereg) alapításának 50 éves jubileumát ünnepelték. Hagers, Jos: Nederlandse strijders eregast in Kiev. *De Telegraaf*. 1992. augusztus 6. 7.

A hágai születésű, ekkor harminc éves Frans Joseph Gerard Brackel hadnagy nem volt ilyen szerencsés. Ő is a tízes csoporttal érkezett Budapestre, de Magyarország német megszállása után a Gestapo letartóztatta. Azonban Brackel hadnagynak sikerült megszöknie és 1944 őszén Berlinen keresztül eljutott a megszállt Hollandiáig, ahol csatlakozott az ellenállási mozgalomhoz. 1945 januárjában megpróbált a szövetségesek által már felszabadított déli országrészbe eljutni, de a németek ismét elfogták. Brackel hadnagy ekkor a németeknek azt hazudta, hogy ő nem tiszt, csak tiszthelyettes, mert tudta, hogy akkor nem a szigorúan őrzött Neubrandenburgba fog kerülni, hanem a valamivel jobb körülményeket nyújtó mühlbergi hadifogolytáborba, ahol a holland altiszteket őrizték. Innen sikerült ismét megszöknie, elérte Dániát, és egészen a háború végéig ott is maradt.¹⁴⁵ A háború után a holland hadsereg hivatásos tisztjeként reaktiválták. Vezérőrnagyként vonult nyugállományba, 2007-ben hunyt el a belgiumi Arendonkban.

A tizenkét tiszt közül tehát hárman, Van der Waals, Bentinck és Van der Pol a budapesti ostrom alatt elszöktek. Singort és Brackelt elfogták a németek, a maradék hét tiszt, Van Hootegem, Lieneman, Püchel, Harteveld, Kranenburg, De Ruyter és Bijl de Vroe az ostromot követően jelentkeztek a szovjet városparancsnoknál. A tárgyalások során minden bizonnyal ismét igen jól jött Van Hootegem főhadnagy Stanislauban szerzett orosz tudása. A holland tiszteket a szovjetek először a Hatvan melletti turai hadifogolytáborba küldték. A nagyköveti jelentés szerint önként csatlakozott hozzájuk néhány civil holland is: C. Bakker, J. van Tongeren, J. van de Poll, J. Kloosterhuis, H. Valkhoff és A. Madlener.

„Bijl de Vroe, Lieneman, Püchel és Kranenburg urak magyar feleségük társaságában utaznak, míg Sebestyénné, született Van Os, Van Hootegemhez csatlakozott. Értesüléseink szerint ez a csoport Bukaresten, Odesszán és Murmanszkon keresztül úton van Anglia felé. A csoport minden tagját orosz egyenruhába öltöztették, melyen narancssárga karkárda látható.”¹⁴⁶

A hét holland tiszt 1945. május 5-én érkezett meg Angliába, azon a napon, amikor Hollandia felszabadult. A második világháború vége azonban nem hozott békét számukra. Legtöbbjüket hamarosan a Holland Indiákra küldték, ahol a japán megszállás (1942. március 8.–1945. augusztus 15.) alól felszabadult ország indonéz vezetői, Sukarno (1901–1970)

¹⁴⁵ Jong, 1978. 149.

¹⁴⁶ Az isztambuli holland nagykövet levele a londoni holland kormány külügyminiszterének, 1945. április 14. NADH, Nummer toegang: 2. 05. 80, Ministerie van Buitenlandse Zaken te Londen, Inventarisnummer: 1429.

és Mohammed Hatta (1902–1980) – akik egyébként kollaboráltak a japánokkal – 1945. augusztus 17-én kikiáltották az ország függetlenségét. Ezt a hollandok nem ismerték el és ezzel kezdetét vette egy könyörtelen, négyéves, gyarmati háború (1945–1949), mely a hollandok vereségével és Indonézia függetlenségével végződött.

ÖSSZEGZÉS

A magyar-holland kapcsolatok a második világháborúban érthető módon nem voltak intenzívek. Hollandia a szövetségesek oldalán, Magyarország a németek szövetségeseként vett részt a harcokban. Ennek ellenére a háborút megelőző évtizedek jó kapcsolatai miatt, személyes szinten is a kölcsönös szimpátia jellemezte a két nép viszonyát. Ebben kétségtelenül fontos szerepe volt a holland gyermekmentő akciónak (1920–30) és annak mind a holland, mind a magyar társadalomra gyakorolt gazdasági, politikai, kereskedelmi, idegenforgalmi és egyházi vonatkozású pozitív hatásaira és következményeire. A holland szökött hadifoglyok Magyarországon a többi szövetséges és lengyel katonatiszthez hasonlóan – egyedi esetektől eltekintve – humánus bánásmódban és jó elhelyezésben részesültek. A magyarok, mind a hatóságok, mind az egyes személyek, egészen a német megszállásig alapvetően pozitívan álltak a hollandokhoz. A hollandok is tudták, hogy Magyarország az egyetlen ország a régióban, ahol menedékre lelhetnek. A hollandok, akik elérték Magyarországot kiváló harci morállal rendelkeztek és motiváltak voltak a németek elleni küzdelem minden eszközzel való folytatásában, akár fegyveresen, akár más eszközökkel. A budapesti Philips gyár igazgatója, Smit, mint brit titkos ügynök, kulcsszerepet játszott a holland tisztek budapesti tevékenységében. A hollandok titkosszolgálatokkal való kapcsolatának minden részletére valószínűleg sosem fog fény derülni. Az azonban biztos, hogy a holland tisztek a magyar ellenállással karöltve harcoltak a német megszálló csapatok ellen, segítettek az embermentésben és mindeközben többüket is beszervezte a brit titkosszolgálat (SIS). A bevonuló szovjet csapatok számára ez ok lehetett a bizalmatlanságra és a gyanakvásra. A szovjetek Magyarországra úgy tekintettek, mint megszállt, ellenséges területre, mely a nagyhatalmi megállapodások alapján az ő befolyási övezetükhöz tartozik, tehát más nagyhatalmaknak és azok titkosszolgálatainak semmi keresnivalójuk sem volt itt. A szovjetek már a kezdetektől világossá akarták tenni, hogy itt csak ők tekinthetőek a terület urainak, nem tűrtek más nagyhatalmakat és helyi erőket sem, akik esetleg a felszabadítás, vagy a megszálló németek elleni harc akár csak

egy kicsiny darabjára is igényt tartanának. 1945-től csak a szovjetek lehettek a „felszabadítók”, a hatalom birtokosai és egyedül ők bírhattak befolyással az események alakítására – mint ahogy ezt a következő néhány évtized történései ékesen bizonyították. Amennyiben mégis lelepleztek ilyen nyugati ügynököket, vagy azok naiv módon önként jelentkeztek, mint például Haraszti, akkor azokat ellenségként kezelték. De ebbe a kategóriába tartozhatott a szovjetek szemében Wallenberg is. Ezért kellett többek között Van der Waals hadnagynak is szovjet fogságban meghalnia, és ezért törölték el minden nyomukat és hallgatták el szerepüket évtizedeken keresztül a szovjet és magyar állami illetékesek. Azok, akikről a szovjetek biztosan tudták, hogy nem más nagyhatalmak ügynökei, mint Pückerl, Lieneman vagy Hootigem, azokkal barátságosan bántak és hazasegítették őket.

Melléklet

A 12 Magyarországra szökött holland hadifogoly adatai¹⁴⁷

Johannes Adolf (Hans) Bentinck, született 1916. május 13-án a Holland Indiákon, Jáván, Yogyakartában, gránátos hadnagy. Fogságba esésének ideje és helye: 1942. május 15. Breda. Első hadifogolytábor: Oflag XIII B Nürnberg-Langwasser, érkezés időpontja: 1942. május 17. Hadifogoly regisztrációs száma: 30605. Második hadifogolytábor: Stalag 371 Stanislau, érkezés időpontja: 1942. augusztus 8. Szökés időpontja: 1944. január 11. Magyarországon keresztül visszatért hazájába.

Frans Joseph Gerard Brackel, született 1914. október 14-én Hollandiában, Hágában, tüzérségi hadnagy. Fogságba esésének ideje és helye: 1942. május 15. Breda. Első hadifogolytábor: Oflag XIII B Nürnberg-Langwasser, érkezés időpontja: 1942. május 17. Hadifogoly regisztrációs száma: 30633, második száma: 32396. Második hadifogolytábor: Stalag 371 Stanislau, érkezés időpontja: 1942. augusztus 8. Szökés időpontja: 1944. január 11. Magyarországon elfogták és mühlbergi német hadifogolytáborba szállították, ahonnan megszökött, Dániába menekült és itt maradt a háború végéig.

Cornelis (Kees) Hartevelde, született 1918. szeptember 2-án a Holland Indiákon, Jáván, Surabajában, gyalogsági hadnagy. Fogságba esésének ideje és helye: 1942. május 15. Bussum. Első hadifogolytábor: Oflag XIII B Nürnberg-Langwasser, érkezés időpontja: 1942. május 17. Hadifogoly regisztrációs száma: 30378. Második hadifogolytábor: Stalag 371 Stanislau, érkezés időpontja: 1942. augusztus 8. Szökés időpontja: 1944. január 11. Magyarországon keresztül visszatért hazájába.

Eduardus Johannes Camilles van Hootegem, született 1907. március 13-án Hollandiában, Den Boschban, gyalogsági főhadnagy. Fogságba esésének ideje és helye: 1942. május 15. Breda. Első hadifogolytábor: Oflag XIII B Nürnberg-Langwasser, érkezés időpontja: 1942. május 17. Hadifogoly regisztrációs száma: 30598. Második hadifogolytábor: Stalag 371 Stanislau, érkezés időpontja: 1942. augusztus 8. Szökés időpontja: 1944. január 11. Magyarországon keresztül visszatért hazájába.

¹⁴⁷ Forrás: Holland hadifoglyok elektronikus adatbázisa. A listában nem szerepel az a három holland hadifogoly, akiknek 1944 áprilisában sikerült Moldávián keresztül Magyarországra eljutni és Debrecenben bujkáltak, amíg a Vörös Hadsereg a városba nem érkezett. Lásd: Kapronczay, 1999. 202.

Leendert A. D. (Leen) Kranenburg, született 1916. november 6-án Hollandiában, Klaaswaalban, gyalogsági hadnagy. Fogságba esésének ideje és helye: 1942. május 15. Breda. Első hadifogolytábor: Oflag XIII B Nürnberg-Langwasser, érkezés időpontja: 1942. május 17. Hadifogoly regisztrációs száma: 30638. Második hadifogolytábor: Stalag 371 Stanislau, érkezés időpontja: 1942. augusztus 8. Szökés időpontja: 1944. január 11. Magyarországon keresztül visszatért hazájába.

Harm Jan Lieneman, született 1914. január 6-án Hollandiában, Bloemendaalban, gyalogsági főhadnagy. Fogságba esésének ideje és helye: 1942. május 15. Breda. Első hadifogolytábor: Oflag XIII B Nürnberg-Langwasser, érkezés időpontja: 1942. május 17. Hadifogoly regisztrációs száma: 31122. Második hadifogolytábor: Stalag 371 Stanislau, érkezés időpontja: 1942. augusztus 8. Szökés időpontja: 1944. január 11. Magyarországon keresztül visszatért hazájába.

Sybre (Sieb) van der Pol, született 1917. december 9-én Hollandiában, Wieringenben, kadét-zászlós. Fogságba esésének ideje és helye: 1942. május 15. Breda. Első hadifogolytábor: Oflag XIII B Nürnberg-Langwasser, érkezés időpontja: 1942. május 17. Hadifogoly regisztrációs száma: 31243. Második hadifogolytábor: Stalag 371 Stanislau, érkezés időpontja: 1942. augusztus 8. Szökés időpontja: 1944. január 11. Magyarországon keresztül visszatért hazájába.

Wilhelm Arnold (Wil) Pückel, született 1918. július 25-én a Holland Indiákon, Jáván, Bataviában, a gyarmati hadsereg, a *Koninklijk Nederlands-Indisch Leger* (KNIL) hadnagya. Fogságba esésének ideje és helye: 1942. május 15. Breda. Első hadifogolytábor: Oflag XIII B Nürnberg-Langwasser, érkezés időpontja: 1942. május 17. Hadifogoly regisztrációs száma: 30914. Második hadifogolytábor: Stalag 371 Stanislau, érkezés időpontja: 1942. augusztus 8. Szökés időpontja: 1943. november 29. Magyarországon keresztül visszatért hazájába.

Pieter Johannes de Ruyter, született 1918. augusztus 18-án Hollandiában, Amszterdamban, tüzérségi hadnagy. Fogságba esésének ideje és helye: 1942. május 15. Bussum. Első hadifogolytábor: Oflag XIII B Nürnberg-Langwasser, érkezés időpontja: 1942. május 17. Hadifogoly regisztrációs száma: 30199. Második hadifogolytábor: Stalag 371 Stanislau, érkezés időpontja: 1942. augusztus 8. Szökés időpontja: 1944. január 11. Magyarországon keresztül visszatért hazájába.

Joseph Johan (Joop) Singor, született 1920. július 19-én Hollandiában, Bussumben, légierő kadét-zászlós. Fogságba esésének ideje és helye: 1942. május 15. Ede. Első hadifogolytábor: Oflag XIII B Nürnberg-Langwasser, érkezés időpontja: 1942. május 17. Hadifogoly regisztrációs száma: 31996, második száma: 32397. Második hadifogolytábor: Stalag 371 Stanislau, érkezés időpontja: 1942. augusztus 8. Szökés időpontja: 1944. január 11. Magyarországon ismét elfogják a németek és 1944. június 4-én az Oflag 67 neubrandenburgi hadifogolytáborba szállítják. A háború után, 1945. június 4-én tért vissza Hollandiába.

Gerad Ch. (Geert) Bijl de Vroe, született 1914. november 25-én a Holland Indiákon, Jáván, Bataviában, gyalogsági hadnagy. Fogságba esésének ideje és helye: 1942. május 15. Breda. Első hadifogolytábor: Oflag XIII B Nürnberg-Langwasser, érkezés időpontja: 1942. május 17. Hadifogoly regisztrációs száma: 30637. Második hadifogolytábor: Stalag 371 Stanislau, érkezés időpontja: 1942. augusztus 8. Szökés időpontja: 1944. január 11. Magyarországon keresztül visszatért hazájába.

Gerrit Hendricus Maria van der Waals, született 1920. április 24-én a Holland Indiákon, Jáván, Surabajában, a gyarmati hadsereg, a *Koninklijk Nederlands-Indisch Leger* (KNIL) hadnagya. Fogságba esésének ideje és helye: 1942. május 15. Ede. Első hadifogolytábor: Oflag XIII B Nürnberg-Langwasser, érkezés időpontja: 1942. május 17. Hadifogoly regisztrációs száma: 32021. Második hadifogolytábor: Stalag 371 Stanislau, érkezés időpontja: 1942. augusztus 8. Szökés időpontja: 1943. augusztus 21. Magyarországon a szovjet hatóságok 1944. december 8-án letartóztatták, Moszkvába szállították, bebörtönözték, ahol 1948. augusztus 11-én életét veszítette.